

Förord

Som ett led i det fortlöpande arbetet med att följa ålderspensionärernas standardutveckling är denna undersökning den fjärde i ordningen som gjorts av Socialdepartementet. Tidigare har departementet publicerat rapporterna *De äldres ekonomiska standard år 1993 (Ds1993:93)*, *Pensionärerna och den ekonomiska krisen (Välfärdsprojektet; Skriftserien Kunskap och fakta Nr 1)* och *Sämre för mig Bättre för oss (Ds1999:5)*. I och med denna rapport kan för första gången en analys göras av pensionärernas ekonomiska situation under hela 1990-talet.

Undersökningen ger en bild av hur ålderspensionärernas ekonomiska förhållanden har utvecklats i en starkt föränderlig omvärld. De tidigare rapporterna har främst kunnat visa hur 1990-talets inledning med ekonomisk kris och besparingsprogram inverkat på pensionärernas ekonomiska situation. I denna studie analyseras även hur den därpå följande perioden med stark tillväxt har påverkat pensionärerna.

Syftet med denna serie av fortlöpande undersökningar av den mycket heterogena grupp som pensionärerna utgör är att söka förmedla kunskaper om gruppens ekonomiska standardutveckling. En allsidig och objektiv analys förutsätter att analysverktygen utvecklas hela tiden och att nya datamaterial tillförs. I denna rapport har bilden av pensionärernas och de förvärvsarbetandes ekonomiska situation kompletterats med förmögensuppgifter. Förmögenheten är en väsentlig faktor att ta hänsyn till då denna i hög grad bidrar till helhetsbilden av individens ekonomiska situation, dels genom att förmögenheten ger avkastning, dels genom att den utgör en ekonomisk resurs som medför större konsumtionsmöjligheter. Dessutom reducerar förmögenheten även en del inkomstprövade offentliga förmåner.

Socialdepartementet har även en strävan att ha genderperspektivet som en integrerad del i allt analysarbete. Genderperspektivet

innebär att förslag och verksamhet ska analyseras utifrån båda köns förutsättningar.

Undersökningen har genomförts av Sara Örnhall Ljungh och Magnus Sjöström inom ramen för Socialdepartementets analysfunktion. Rapporten har utformats i samarbete med en referensgrupp bestående av tjänstemän från Socialförsäkringsenheten och Samordningskansliet. Värdefulla synpunkter har erhållits från utredare på Statistiska centralbyråns program för Inkomst och Förmögenhet. Författarna och referensgruppen svarar för såväl rapportens innehåll som de slutsatser som dras.

Stockholm i maj 2002

Ilija Batljan
Departementsråd

Innehåll

Förord	3
Sammanfattande slutsatser	7
1 Inledning och bakgrund	9
2 Metodöverväganden	11
3 Pensionärernas inkomstutveckling studerad ur ett individperspektiv	15
3.1 Pensionärernas inkomstkällor	15
3.2 Offentlig pension: real urholkning och ett ökat grund- skydd	16
3.3 Högre pensionsinkomster bland yngre pensionärer	19
3.4 Stora skillnader i disponibel inkomst mellan könen	21
3.5 Förvärvsaktiva och pensionärer – skild inkomst- utveckling	23
3.6 Stora men reducerade inkomstskillnader	24
4 Pensionärernas inkomststandard studerad ur ett grupperspektiv	27
4.1 Antalet pensionärer 1990–2000	27
4.2 Förbättrad inkomststandard för pensionärerna som grupp	28

4.3	Högst inkomststandard för de äldre i yrkesaktiv ålder.....	30
4.4	Inkomststandarden lägst för ensamstående kvinnor bland pensionärerna.....	31
4.5	Individuell inkomststandard: lägre för kvinnliga pensionärer.....	32
4.6	Förhöjd ATP i pensionärsgruppen.....	33
4.7	Höga marginaleffekter vid låg ATP.....	34
4.8	Inkomstspridningen lägre bland pensionärerna än övriga	36
4.9	Andelen med låg ekonomisk standard	37
5	Pensionärernas tillgångar och skulder	41
5.1	De yngre pensionärerna har störst nettoförmögenhet.....	41
5.2	Pensionärerna och den vuxna befolkningen i stort – en förmögenhetsöverblick	42
5.3	Förmögenhetens sammansättning för pensionärerna och hela den vuxna befolkningen.....	43
5.4	Tillgångarnas värde inom pensionärsgruppen och hela den vuxna befolkningen	46
5.5	Förmögenhetens fördelning inom pensionärsgruppen.....	48
5.6	Samband mellan hög ATP-poäng och stor förmögenhet	49
Bilaga 1	Basbeloppet under 1990-talet	51
Bilaga 2	Regelförändringar 1991-2002	55
Bilaga 3	Att beräkna inkomststandard.....	59

Sammanfattande slutsatser

Det övergripande syftet med den här undersökningen har varit att kartlägga pensionärernas ekonomiska situation under 1990-talet – ett decennium som präglades av en ekonomisk kris, besparingsprogram och en avslutande period med stark tillväxt. Inkomstutvecklingen för pensionärerna beror naturligtvis på hur man mäter denna och med vilka man jämför denna med. Det finns därför inget entydigt svar på hur pensionärerna har klarat 90-talet. Den här rapporten söker förmedla några bilder av pensionärernas ekonomiska utveckling under 1990-talet, och de viktigaste slutsatserna är följande:

- Under 1990-talet har regelförändringar inneburit en klar förbättring av grundnivån inom pensionssystemet. Pensionstillskottet, det särskilda grundavdraget, bostadstillägget och det särskilda bostadstillägget till pensionärer har förbättrats. Under besparingsprogrammet fick samtidigt pensionärer med en hög ATP lägre realinkomster, främst genom att de basbeloppsanknutna pensionsinkomsterna försämrades. Perioden har därför inneburit en omfördelning inom pensionärsgruppen.
- Sett ur ett *individperspektiv* har inkomstutvecklingen för den grupp som varit pensionärer under hela 90-talet i stort inneburit oförändrade disponibla inkomster – de med höga inkomster under 90-talets början (främst yngre manliga pensionärer) har fått försämrade inkomster samtidigt som de med låga inkomster fått förbättrade realinkomster. Inkomstskillnaderna har därför minskat under 90-talet i ett individperspektiv. När pensionsförmånerna 1999 beräknades med hela prisbasbeloppet och bostadstillägget förbättrades samma år innebar detta ökade inkomster inom alla inkomstnivåer bland pensionärerna.
- Sett ur ett *grupperspektiv* har pensionärerna förbättrat sin inkomststandard under 1990-talet. Mellan 1991 och 1999 hade pensionä-

ernas inkomststandard som andel av övrigas ökat från 81 till 89 procent. En stor del av denna förbättring för pensionärerna som grupp har att göra med att de nyblivna pensionärerna har högre inkomster än de som redan finns i gruppen och de som avlidit. Pensionärsgruppens förbättring relativt de övrigas kan också förklaras av att konsolideringsprogrammet, tillsammans med en svårare arbetsmarknadssituation, medförde en än större ekonomisk belastning för de yrkesaktiva.

- Grundskyddsnivån i pensionssystemet har förbättrats. Detta medför att skillnaden i inkomststandard för dem med ingen ATP upp till skiktet 3,5 ATP-poäng är relativt liten (cirka 13 procent 1999). De små skillnaderna beror bland annat på att de inkomstprövade förmånerna, exempelvis bostadstillägget, minskar med högre inkomst. Dessa utträngningseffekter innebär således relativt höga marginaleffekter i de lägre ATP-skikten. Det är också i dessa skikt som de flesta kvinnliga pensionärer finns.
- Rapporten har kartlagt förmögenhetssituationen 1999 för pensionärerna och befolkningen i stort. Pensionärsgruppen har en nettoförmögenhet på 250 000 kronor (medianen) jämfört med 90 000 kronor för befolkningen i stort. En stor del av denna nettoförmögenhet utgörs av bostaden. Pensionärerna har också en lägre skuldsättningsgrad än den vuxna befolkningen överlag. Samtidigt har 19 procent av pensionärerna ingen eller negativ nettoförmögenhet.

1 Inledning och bakgrund

Samtliga befolkningsgrupper har på något sätt berörts av de ekonomiska förändringar som skett under 1900-talets sista årtionde. Saneringen av de offentliga finanserna kombinerad med en omfattande strukturomvandling har lett till förändringar för både individ och samhälle.

Ålderspensionärernas ekonomiska ställning har i hög grad påverkats av dessa förändringar. Denna grupp har också mindre möjligheter att genom anpassning påverka sin ekonomiska situation än den förvärvsaktiva befolkningen. Det offentliga besparingsprogrammet har därför medfört en intensiv och varaktig debatt kring de äldres ekonomiska villkor. Avsikten med den här undersökningen är att bidra med nya perspektiv och utgöra ett underlag för fortsatt diskussion.

Det finns många faktorer att ta hänsyn till när pensionärernas ekonomiska levnadsförhållanden skall kartläggas och bedömas. I denna rapport har bilden av pensionärernas och de förvärvsarbetsandes ekonomiska situation kompletterats med förmögenhetsuppgifter. Förmögenheten är en väsentlig faktor att ta hänsyn till då denna i hög grad bidrar till helhetsbilden av individens ekonomiska situation. Dels genom att förmögenheten ger avkastning, dels genom att den utgör en ekonomisk resurs som medför större konsumtionsmöjligheter, men förmögenheten reducerar även en del inkomstprövade offentliga förmåner.

Undersökningen redovisas i fem kapitel och är disponerad på följande sätt. Kapitel 2 behandlar de metodöverväganden som gjorts. I kapitel 3 presenteras inkomstutvecklingen för pensionärerna ur ett individperspektiv vilket innebär att man följer samma individer (panel) under en bestämd tid, s.k. longitudinell analys. Kapitel 4 ägnas åt utvecklingen ur ett grupperspektiv, s.k. tvärsnittsanalys. Pensionärernas inkomststandard jämförs här med den övriga befolkningen genom att jämföra inkomststandarderna hos

olika delgrupper. Detta kapitel innehåller också en diskussion om inkomstspridningen inom pensionärskollektivet. Kapitel 5 ger en bild över pensionärernas förmögenhetsammansättning.

Ålderspensionärerna är som nämnts en stor och heterogen grupp. Det går därför inte att utifrån redovisningen i denna rapport göra påståenden om ekonomin för enskilda personer. Pensionärskollektivets ålders- och inkomtsammansättning förändras ständigt över tiden. Pensionärerna som åldersgrupp utgör en allt större del av den totala befolkningen på grund av en ökad genomsnittlig livslängd och de relativt stora årskullar som går i pension. Detta faktum utgör ytterligare motiv för studier som belyser pensionärernas ekonomiska situation. För att ge en första överblick över den grupp som i denna rapport står i fokus presenteras här några översiktliga demografiska fakta.

Demografiska fakta för år 2000:

Antal personer 65 år och äldre:	1 530 887
andel kvinnor:	58%
Antal personer 65–79 år	1 078 325
andel kvinnor:	55%
Antal personer 80 år och äldre	452 562
andel kvinnor:	65%

2 Metodöverväganden

Det finns skäl för att på ett så tydligt sätt som möjligt klargöra de metoder och tillvägagångssätt som har använts till att få fram de resultat som ligger till grund för en analys. Beroende på datamaterial, valet av tidsperspektiv och jämförelsesätt kan slutsatserna om ett studerat ämne eller förlopp komma att skilja sig avsevärt åt. I detta kapitel redovisas de metodöverväganden som gjorts inför denna studie. Den övergripande ambitionen med undersökningen är att visa utvecklingen av pensionärernas ekonomiska resurser under 1990-talet på ett så sakligt och mångsidigt sätt som möjligt.

I denna rapport används i huvudsak två olika metoder för att jämföra utvecklingen under 1990-talet. Den första är att följa en individgrupp (panel) över tiden. Det är således samma individers inkomster som studeras en viss tidsperiod med observationer varje år. Metoden ger svar på frågor om hur inkomsterna utvecklats för dem som varit pensionärer hela tiden mellan åren 1991 och 1999. Den longitudinella analysen kallas i fortsättningen *panelanalys*.

Den andra metoden är att jämföra samma åldersgrupp, t ex de 66 år och äldre, under en följd av år. En sådan åldersgrupp består således av en ny sammansättning individer varje år. Undersökningsgruppens medianinkomst redovisas för varje år med ett nytt urval till skillnad från panelanalysen. Detta tillvägagångssätt visar hur inkomsterna för pensionärerna som grupp utvecklats mellan åren 1991 och 1999. Den upprepade tvärsnittsanalysen kallas i fortsättningen för *gruppanalys*.

Anledningen till att två metoder används är de ger svar på två olika frågeställningar. Har individen under en period av sitt liv fått det bättre ekonomiskt, respektive, har en viss åldersgrupp fått det bättre?

Panelanalysen skildrar utvecklingen för den enskilde. Med denna metod undviker man det faktum att nya individer inträder i pensionärskollektivet under den undersökta tidsperioden och därigenom

påverkar kollektivets genomsnittliga inkomstnivåer. Emellertid kommer individens inkomstutveckling att vara beroende av var i livet man börjar mäta denna. Exempelvis är det så att ett antal nyblivna pensionärer uppvisar minskade inkomster allteftersom de blir äldre. Orsakerna till detta är bland annat att vissa avtals- och tjänstepensioner samt privata pensionsförsäkringar upphör efter en viss tid. Minskade arbetsinkomster och förtida arvskiften bidrar även till denna bild. Var i livscykeln individen befinner sig är därför viktigt att beakta. Detta gäller naturligtvis alla åldersgrupper.

Två villkor har ställts för att individerna skall ingå i panelmaterialet i kapitel 3. Det första kravet är att individen skall finnas i urvalet under hela den undersökta tidsperioden. Att individer försvinner från urvalet beror på dödsfall eller att de kan ha flyttat utomlands. Ju längre period man väljer att undersöka, ju fler individer faller sålunda bort från det ursprungliga urvalet. Denna effekt förstärks givetvis när grupper som uppnått högre åldrar undersöks. När detta krav ställs försvinner 39 procent av de pensionärer som fanns med från början år 1991. Givet att människor med en hög ekonomisk standard i genomsnitt lever något längre än människor med låg ekonomisk standard medför förmodligen denna restriktion att resultatet snedvrids genom överrepresentation av individer med högre ekonomisk standard.

Även de som har bytt civilstånd under den undersökta perioden utgår ur panelen. Detta krav har ställts för att inte resultatet skall påverkas av att en del blir änkor/änkemän under perioden och därmed får en annan pension. Utan denna restriktion skulle det framstå som att nyblivna änkor har fått det bättre efter dödsfallet på grund av änkepension. Förhållandet kan dock vara det motsatta, dvs. att den nyblivna ankans standard har försämrats eftersom en betydande del av hushållets inkomster kan ha försvunnit i och med dödsfallet. Ytterligare nio procent av urvalet försvinner i och med detta. Totalt är det 24 226 individer 66 år och äldre som ingår i panelmaterialet som studeras i kapitel 3.

Eftersom gruppanalysen i kapitel 4 för varje mättillfälle innehåller ett nytt urval individer kommer denna att spegla den kontinuerliga förändringen av de olika gruppernas sammansättning. För pensionärskollektivet är det ett välkänt faktum att de nyblivna pensionärernas genomsnittliga ATP-poäng överstiger den som gäller för kollektivet i stort. Gruppanalysen åskådliggör därför enbart delvis om ökade ekonomiska resurser beror på att den enskilde pensionären fått det bättre under denna tid. Detta syftar istället panelanalysen till att belysa.

Panel- respektive gruppanalysen bygger på bearbetningar av två olika datamaterial från Statistiska centralbyrån. För panelanalysen har den longitudinella databasen LINDA använts. LINDA innehåller årlig information om ett urval på 300 000 personer och är ett registerbaserat panelmaterial, dvs. det är möjligt att följa enskilda individer över flera år.

Gruppanalysen utförs med hjälp av undersökningen om hushållens ekonomi (HEK) som framförallt beskriver inkomsterna för Sveriges befolkning.¹ Undersökningen genomförs varje år och baseras på ett urval av befolkningen. År 1999 var det cirka 38 000 individer som ingick i undersökningen. Antalet varierar dock något mellan åren. Med hjälp av detta urval finns möjlighet att undersöka hela hushållets inkomster eftersom man här kan se vilka som bor tillsammans. I denna undersökning har använts så kallade HINK-hushåll vilket innebär att kvarboende barn som är över 18 år räknas som ett eget hushåll. Dessa kvarboende barn har inte inkluderats i analysen. Hushållsbegreppet i HEK är bättre än i LINDA-materialet eftersom HEK innehåller uppgifter om individernas svar på frågan om hur hushållet är sammansatt, medan LINDA enbart bygger på registeruppgifter.

Ett tredje material har använts till kapitlet om förmögenhet (kapitel 5). Detta är HEK-materialet för 1999 med ett tillägg av de som har haft höga reavinster och/eller reaförluster. I det vanliga HEK-materialet ingår hushållets skattepliktiga förmögenhet till deklareringsvärde. I det utökade materialet är tillgångarna marknadsvärderade.

För alla tre materialen gäller att dessa inte är totalundersökningar och att det därmed finns täckningsfel och urvalsfel. HEK består även till viss del av intervjusvar vilket kan leda till svars- och bortfallsfel. Sådana fel varierar för olika grupper och det går inte helt att bortse från att viss påverkan kan finnas på resultaten. Av ovanstående skäl rymmer därför de resultat som redovisas i denna studie en viss grad av osäkerhet.

Definitionsgränsen för att en person betraktas som ålderspensionär har i denna rapport enbart bestämts utifrån individens ålder. Detta innebär att alla individer som är äldre än 65 år har betraktats som ålderspensionärer. En mycket stor andel utträder ur arbetskraften före denna ålder, en relativt liten andel efter. Emellertid är valet av 65-årsåldern i denna studie motiverat eftersom det offentliga ålderspensionssystemet varit anpassat till denna ålder. Det bör i

---

¹ HEK kallades innan år 1999 för inkomstfördelningsundersökningen (HINK).

detta sammanhang också påpekas att det finns ett stort antal vägar till utträde ur arbetslivet före 65 års ålder förutom ett förtida uttag av den offentliga ålderspensionen. Nämnas bör de avtalslösningar som inneburit att ett stort antal individer kunnat pensionera sig genom arbetsgivarens ombesörjande samt möjligheter till ett tidigarelagt utträde genom sparkapital, t.ex. privata pensionsförsäkringar. Det är således viktigt att ha i åtanke att ett antal av individerna som inte hunnit bli äldre än 65 år i viss mån är att betrakta som pensionärer, vice versa. Eftersom pensionärerna här har definierats som en åldersgrupp har även jämförelsegrupperna i den här studien avgränsats efter ålder. Dessa begränsningar bör således beaktas vid tolkningen av resultaten.

Rapporten speglar utvecklingen under åren 1991–99. Skälet för att använda 1991 som begynnelseår är att det ger en mer rättvisande bild än om tidigare år inkluderats. Jämförelser över tid försvåras av att skattereformen 1990/91 ändrade förutsättningarna för datainsamlingen och mätningarna av hushållens inkomster. De förändringar i bl.a. beskattningen på kapital och arbete som skattereformen innebar skulle med ett längre tidsperspektiv ha givit missvisande effekter över hela jämförelseperioden. Skälet till att undersökningen enbart sträcker sig till 1999 är tillgången på data.

Denna studie avgränsar sig till att endast förmedla en bild av inkomster, transfereringar, skatter och förmögenhet. Undersökningen kommer därmed endast att behandla pensionärernas ekonomiska standard sett till inkomstsidan. I denna rapport kommer således inte utgiftssidan av pensionärernas ekonomiska situation att beröras, t.ex. om pensionärernas levnadskostnader har förändrats på annat sätt än för den förvärvsaktiva befolkningen.

3 Pensionärernas inkomstutveckling studerad ur ett individperspektiv

Detta kapitel analyserar inkomstutvecklingen ur ett individperspektiv genom att följa den grupp som 1991 var pensionärer fram till 1999 (en panel). Inledningen av decenniet innebar för alla åldersgrupper påfrestningar i och med lågkonjunkturen och det offentliga besparingsprogrammet.¹ Dock inrymde 90-talet också en avslutande period av stark tillväxt.

Under dessa förutsättningar analyseras pensionärernas inkomstutveckling ur flera perspektiv. Detta kapitel ger en bild av vad pensionärernas inkomster består av samt redogör för hur dessa olika inkomstkällor utvecklats. Jämförelser görs inom pensionärsgruppen avseende ålder, kön och inkomstnivå, men även med de i yrkesaktiv ålder.

3.1 Pensionärernas inkomstkällor

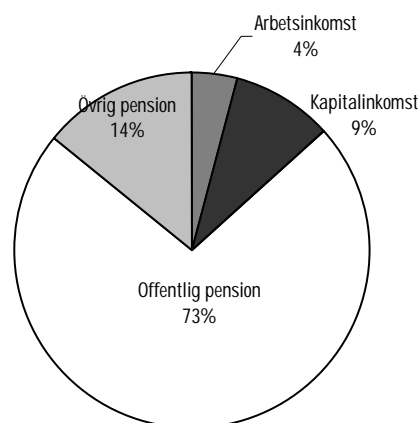
Av diagram 3.1 nedan framgår de inkomstkällor som pensionärernas totala inkomst före skatt bestod av 1991. Inkomsterna bestod till 87 procent av pensioner. Den offentliga pensionen utgjorde 73 procent och definieras som folkpension, tilläggspension (ATP), pensionstillskott, bostadstillägg (BTP) och särskilt bostadstillägg (SBTP).² Övriga pensioner, som innehåller tjänstepensioner och vissa privata pensionsförsäkringar, utgjorde 14 procent. I storleksordning följde därefter kapitalinkomster och arbetsinkomster som stod för 9 respektive 4 procent av de totala inkomsterna. Fler inkomstkällor fanns, men dessa utgjorde mindre än 1 procent så därför redovisas de inte.

---

¹ Det offentliga besparingsprogrammet var en budgetpolitisk ambition att stabilisera statsskulden och genomfördes 1994–98. Besparingsprogrammet, även kallat konsolideringsprogrammet, medförde en permanent förstärkning av de offentliga finanserna med 126 miljarder kronor. Av dessa stod utgiftsnedskärningar för drygt 50 procent.

² 1991 bestod pensionärernas bostadsstöd av kommunalt bostadstillägg (KBT) och särskilt kommunalt bostadstillägg (SKBT). Dessa ersattes av det statliga BTP respektive SBTP 1995.

Diagram 3.1 Olika inkomsters andel av den totala bruttointkomsten för pensionärer 1991

Källa: Socialdepartementets beräkningar i LINDA

3.2 Offentlig pension: real urholkning och ett ökat grundskydd

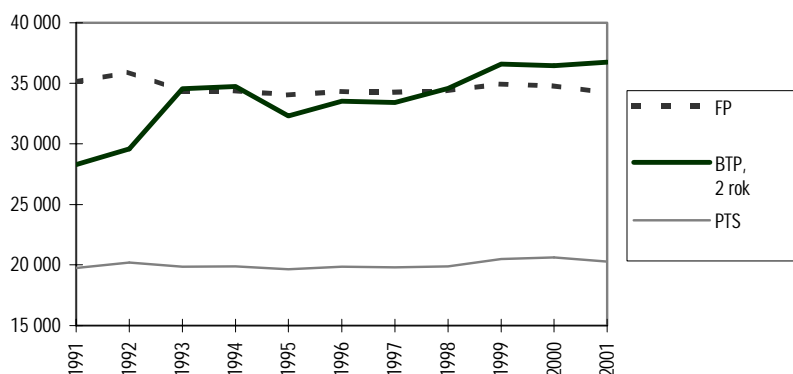
En stor del av pensionärernas inkomster består således av offentliga pensionsinkomster. Alla ålderspensionärer har folkpension om de har bott eller arbetat i Sverige i minst tre år. Ovanpå denna utbetalas pensionstillskott (PTS) om pensionären har ingen eller låg ATP. ATP, folkpension och pensionstillskott har årligen uppräknats med basbeloppets utveckling. Under 90-talet har det genomförts en rad förändringar av beräknings sättet för basbeloppet som medfört att dess utveckling varit lägre än konsumentprisindex utveckling (se bilaga 1). Utöver ATP, folkpension och PTS finns även bostadstillägg till pensionärer och särskilt bostadstillägg. Storleken på bostadstillägget avgörs av pensionärens bostadskostnad samt hur stor inkomst och förmögenhet pensionären har.

I detta avsnitt redovisas hur de olika offentliga pensionsinkomsterna utvecklats för två stycken typfall. Dels för en ogift pensionär helt utan ATP-poäng, och dels för en ogift pensionär med 6,5 ATP-poäng. Det bör tilläggas att dessa typfall är förenklade med syftet att illustrera hur regelförändringarna under 90-talet

har bidragit till skilda inkomstutvecklingar beroende på hur den offentliga pensionsinkomsten varit sammansatt.³

Inkomstutvecklingen i 1999 års priser för en pensionär utan ATP visas i diagram 3.2. Samtidigt som folkpensionen har minskat rent sett har de totala inkomsterna ökat genom ett förbättrat pensionstillskott och bostadstillägg.⁴ Grundskyddet i pensionssystemet har därmed förbättrats under 90-talet.

Diagram 3.2 Folkpension, pensionstillskott och BTP i 1999 års priser för en ensamstående pensionär med 0 ATP-poäng

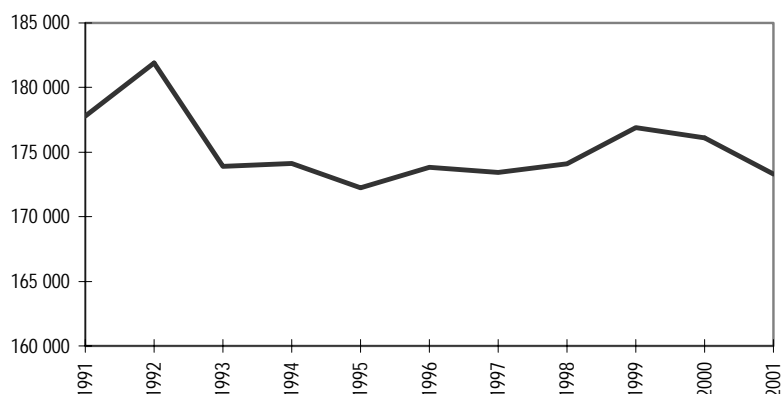
Källa: Riksförsäkringsverket

Till den individ med maximal ATP-poäng utbetalas endast folkpension och ATP. Båda dessa förmåner har enbart varit beroende av basbeloppets utveckling och är därför sammanslagna i diagram 3.3. För detta typfall har 90-talet inneburit att den reala pensionsinkomsten minskat. Den begränsade uppräkningsen av basbeloppet har således haft en större inverkan på dem med hög ATP.

³ I beräkningen av typfallen har bland annat bortsetts från att individerna kan ha övriga inkomster och förmögenhet.

⁴ Storleken på bostadstillägget BTP är schablonmässigt uträknad utifrån hyreskostnaden för en lägenhet på 2 rum och kök.

Diagram 3.3 Summan av folkpension och ATP i 1999 års priser för en ensamstående pensionär med 6,5 ATP-poäng

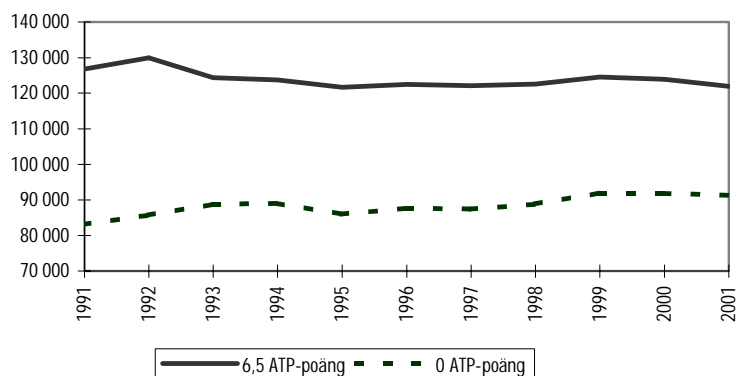
Källa: Riksförsäkringsverket

Anm: Ökningen av den reala inkomsten som skedde mellan åren 1991 och 1992 beror på att pensionerna uppräknas med konsumentprisindex (KPI) från föregående år medan omräkningen till fasta priser sker med hjälp av innevarande års KPI. På motsvarande sätt kan en del av nedgången 1992–93 förklaras av att inflationen på årsbasis 1993 överskred ökningen av KPI året innan.

För pensionärernas disponibla inkomster, dvs. inkomsten efter skatt, har det särskilda grundavdraget för pensionärer (SGA) varit viktigt. SGA har i regel inneburit skattebefrielse för dem som endast uppburit folkpension och pensionstillskott. I diagram 3.4 redovisas den disponibla inkomsten för de båda typfallen ovan. I fasta priser har den disponibla inkomsten för typfallet utan ATP ökat med drygt 10 procent mellan 1991 och 1999. Typfallet med maximal ATP uppvisar däremot en real minskning av nettopensionen med cirka 2 procent under samma period. Mellan 1993–98 var nivån på de reala nettoinkomsterna som lägst. Den viktigaste orsaken till detta var att pensionen under den perioden beräknades med 98 procent av basbeloppet. Sammantaget visar diagram 3.4 att inkomstskillnaderna mellan de med låg- respektive hög ATP har minskat genom förändringarna i det offentliga regelverket. Den undersökta tidsperioden har därför inneburit en *omfördelning inom pensionärsgruppen*, på så sätt att pensionärer med låga inkomster har fått reala förbättringar på samma gång som de med höga inkomster fått bidra till saneringen av de offentliga finanserna.

Diagram 3.4 Total offentlig pensionsinkomst efter skatt i 1999 års priser för typfall med 6,5 respektive 0 ATP-poäng

Källa: Riksförsäkringsverket

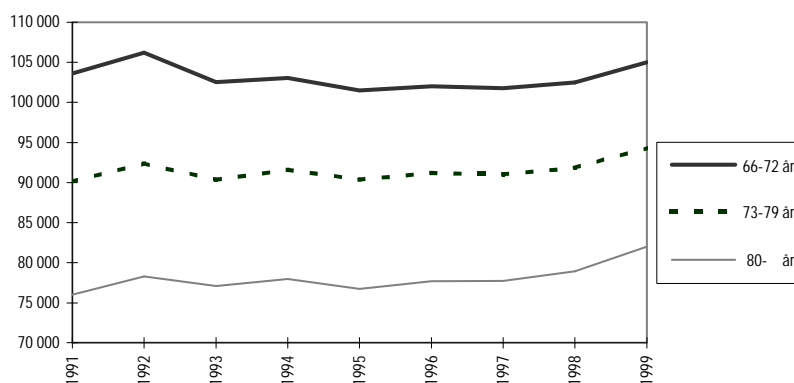
Från denna typfallsgenomgång övergår vi nu till att studera hur utvecklingen varit för en grupp enskilda pensionärer mellan 1991–99.

3.3 Högre pensionsinkomster bland yngre pensionärer

Utvecklingen av den offentliga pensionsinkomsten före skatt för tre åldersgrupper av pensionärer mellan 1991–99 redovisas i diagram 3.5 nedan. Dessa grupper är definierade utifrån den ålder individerna hade 1991. Den första gruppen består av pensionärer som 1991 var 66 till 72 år gamla. Vid mättillfället 1999 var individerna i denna grupp åtta år äldre och alltså mellan 74 och 80 år gamla. Den äldsta undersökningsgruppen var 80 år och äldre 1991. Denna grupp hade följaktligen blivit 88 år och äldre 1999. För att göra inkomsterna jämförbara är samtliga belopp angivna i 1999 års priser genom att årsinkomsten korrigerats med hänsyn till respektive årsmedeltal för KPI.⁵

⁵ För en metodologisk diskussion, se bilaga 1.

Diagram 3.5 Offentlig pensionsinkomst före skatt för tre åldersgrupper, medianvärden i 1999 års priser

Källa: Socialdepartementets beräkningar i LINDA

De tre åldersgrupperna har närmat sig varandra under 90-talet avseende offentlig pensionsinkomst. Under loppet av den undersökta perioden har besparingsprogrammet inneburit försämringar för ett stort antal pensionärer – den tvåprocentiga minskningen av basbeloppet vid beräkningen av pensionsförmåner 1993–98 har tidigare nämnts.

Under perioden genomfördes successiva höjningar av BTP, SBTP och pensionstillskott för att skydda de sämst ställda pensionärerna. Samtidigt skärptes inkomstprövningen av bostadsstödet under mitten av 90-talet, så att detta blev mer riktat till pensionärer med låga inkomster. För en översikt av regelförändringarna, se bilaga 2.

Vad som betytt mest för utvecklingen för respektive åldersgrupp är hur den offentliga pensionsinkomsten varit sammansatt. Ju högre andel av den offentliga pensionsinkomsten som under denna tid varit basbeloppsreglerad, ju större real urholkning har skett. Dessutom har de som haft en förhållandevis hög ATP inte i lika hög grad fått del av förbättringarna av bostadstillägget och pensionstillskottet som de med låg ATP. Detta förklarar att skillnaden i offentlig pensionsinkomst mellan de tre åldersgrupperna har minskat under 90-talet. Åldersgruppen som 1991 var 66–72 år har en genomsnittligt högre ATP än de två äldre grupperna.⁶

⁶ Gifta pensionärer erhåller en lägre folkpension än ogifta. Definitionen av gift i pensionshänseende, som ändrades 1996 (se bilaga 2), blev därför klart mer kännbar för den yngsta åldersgruppen pensionärer, eftersom dessa i större utsträckning var gifta med ickepensionärer.

Eftersom panelanalysen över en så här pass lång tidsperiod medför att relativt gamla individer studeras innebär detta att också inkomstnivåerna blir relativt låga. De äldre pensionärerna har inte i samma utsträckning intjänat ATP vilket betyder att deras inkomster också är lägre än genomsnittet. Således beskriver detta material i en högre grad dem som klarat 90-talet förhållandevis bra, jämfört med om panelanalysen skulle utförts på yngre individer exempelvis mellan 1994–99.

Vid jämförelse av enbart två tidpunkter, åren 1991 och 1999, uppvisar inte någon av åldersgrupperna en sänkt offentlig pensionsinkomst före skatt. Detta förklaras av de reformer som genomfördes under senare delen av 90-talet. Samtliga åldersgrupper fick en höjd offentlig pensionsinkomst 1999. Orsakerna till detta är avskaffandet av den tvåprocentliga nedräkningen av prisbasbeloppet samt ett förbättrat bostadstillägg och pensionstillskott detta år. Det särskilda grundavdraget för pensionärer (SGA) har höjts under 90-talet i samband med de förbättringar som gjorts av pensionstillskottet. Denna skattelättnad framgår inte av diagram 3.5 eftersom offentlig pensionsinkomst där redovisas brutto, dvs. innan skatten är dragen. Nedan följer en analys av den disponibla inkomstutvecklingen.

3.4 Stora skillnader i disponibel inkomst mellan könen

Disponibel inkomst består av *samtliga inkomster* (arbetsinkomster, kapitalinkomster och transfereringar) *efter skatt*. Som framgår av diagram 3.6–3.7 var inkomstskillnaderna stora mellan kvinnor och män i de yngre åldersklasserna. Inkomstskillnaden mellan de olika åldersgrupperna var betydligt större bland männen. Något som kan konstateras är att kvinnornas inkomster ungefärligen låg på samma nivå oavsett ålder, och att även de äldsta männen låg på denna nivå.⁷

Männen i de två yngre åldersklasserna har sett sina disponibla inkomster minska med ökad ålder (cirka 7 respektive 5 procent). Till övervägande del beror detta på att de yngre männen vid mätperiodens början hade avsevärt högre arbetsinkomster än kvinnorna och de äldsta männen. Denna naturliga utveckling av minskade arbetsinkomster allteftersom individerna blivit äldre ger därför ett mer

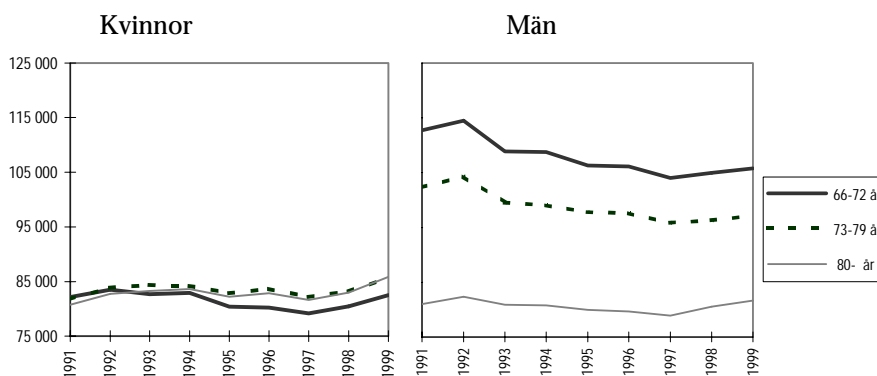
---

⁷ En förklaring till att den yngre åldersgruppen kvinnor har haft en sämre utveckling än de äldre åldersgrupperna kvinnor är att de yngre kvinnorna i större utsträckning är gifta med män med en högre inkomst. Detta medför ett lägre bostadstillägg på grund av att detta prövas mot hela hushållets (båda makarnas) inkomster.

dramatiskt avtryck på de yngre mäns disponibla inkomster. Vidare har dessa mäns ekonomi drabbats i en högre grad av tidigare nämnda försämringar som gjorts av de basbeloppsanknutna pensionsinkomsterna.

Att kvinnorna inte förlorat lika mycket som männen beror på förbättrat BTP och PTS, men även på införandet av det särskilda bostadstillägget SBTP som garanterar en ekonomisk miniminivå efter skatt och hyra. Sammantaget har skillnaden mellan kvinnor och män därför minskat under den undersökta tidsperioden.

Diagram 3.6–3.7 Disponibel inkomst 1991–1999 för tre pensionärsggrupper, medianvärden i 1999 års priser

Källa: Socialdepartementets beräkningar i LINDA

Kapitalinkomsterna hos de undersökta individerna uppvisar en från de andra inkomstslagen annorlunda utveckling mellan 1991 och 1999. Pensionärer med stora kapitalinkomster har blivit färre, men de som fortfarande vid slutet av mätperioden har stora kapitalinkomster har ökat dessa betydligt.⁸ Det finns flera tänkbara förklaringsfaktorer till detta:

- Förtida arvskiften och gåvor.
- Konsumtion.
- Tillfälligt höga realisationsvinster genom avyttring av kapital t.ex. genom husförsäljningar.
- En mer ojämn förmögenhetsfördelning p.g.a. en stark börsutveckling under perioden.

⁸ Medianvärdena har sjunkit markant för samtliga åldersgrupper samtidigt som medelvärdet har stigit under samma period.

Då det gäller övriga pensionsinkomster, dvs. avtalspensioner och vissa privata pensionsförsäkringar, har dessa i stort sett varit stabila över mätperioden. I den äldsta åldersklassen är det en minoritet som har övrig pensionsinkomst. Tjänstepensioner och privata pensionsförsäkringar är alltså inte lika vanliga i denna åldersklass. Orsakerna till detta är att försäkringarna antingen har hunnit löpa ut eller att andelen som överhuvudtaget tecknat privata pensionsförsäkringar varit få.

3.5 Förvärsaktiva och pensionärer – skild inkomstutveckling

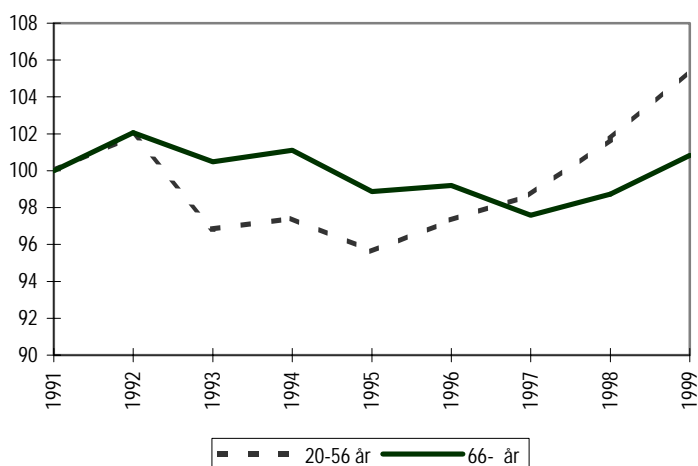
I diagram 3.8 jämförs utvecklingen av disponibel inkomst för pensionärer (alla tre åldersgrupperna sammanslagna) med dem som var i förvärsaktiv ålder (20–56 år).⁹ Av detta framgår att pensionärernas inkomstutveckling inte i lika hög grad varit beroende av konjunkturmönstret. Eftersom en stor del av pensionsinkomsterna har reglerats efter basbeloppet har inkomstnivån bibehållits relativt stabil. Gruppen i arbetsför ålder har uppvisat ett mer föränderligt mönster. Denna grupp drabbades naturligtvis i en högre grad av den ökade arbetslösheten under 90-talets början, med lägre inkomster som följd. Liksom för pensionärerna innebar konsolideringsprogrammet även för den förvärsaktiva gruppen en ekonomisk belastning, bland annat genom successivt höjda egenavgifter, minskade transfereringar och skattehöjningar. Under 90-talets andra hälft steg reallönerna, något som inte har kommit pensionärerna till del. Sett över hela den undersökta tidsperioden hade panelen i förvärsaktiv ålder ökat sina disponibla inkomster med drygt 5 procent, medan pensionärernas inkomster i princip varit oförändrade.¹⁰

---

⁹ Anledningen till att de som 1991 var 57 till 64 år inte är med beror på att dessa hann fylla 65 år under den undersökta tidsperioden.

¹⁰ Att den disponibla inkomsten för den förvärsaktiva gruppen ökar är till viss del en underliggande ålderseffekt. En del i denna grupp går t.ex. från studier till arbete under denna period vilken medför kraftig ökning av den disponibla inkomsten. Likaså kan man förvänta sig ett positivt samband mellan reallöneutveckling och år i arbetslivet för den yrkesaktiva gruppen i stort.

Diagram 3.8 Förändring av disponibel inkomst (medianen) i 1999 års priser för pensionärer och personer i arbetsför ålder 1991–99, index= 100 för 1991

Källa: Socialdepartementets beräkningar i LINDA

En jämförelse enligt ovan skall främst fokusera på *inkomstförändringarna*. För att *inkomstnivåerna* skall kunna jämföras mellan pensionärerna och den förvärvsaktiva befolkningen måste de disponibla inkomsterna korrigeras för hushållets försörjningsbörda. Detta görs i kapitel 4.

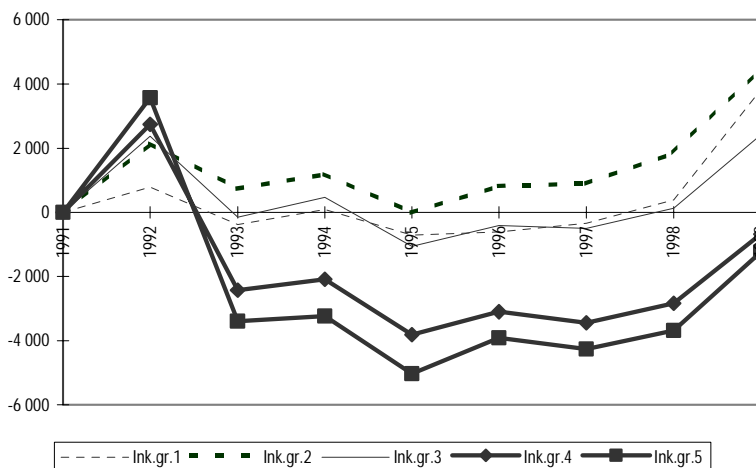
3.6 Stora men reducerade inkomstskillnader

Panelanalysen har hittills endast genomförts med uppdelningar enligt ålder och kön. Ett annat angreppssätt är att dela in ålderspensionärerna i inkomstgrupper och se hur utvecklingen har varit för individer med olika inkomstnivåer. I diagram 3.9 har en indelning skett i fem lika stora grupper utifrån den offentliga pensionsinkomst som individerna hade 1991. Grupp 1 innehåller de 20 procent pensionärer som 1991 hade de lägsta offentliga pensionsinkomsterna och grupp 5 de 20 procent som hade de högsta. För varje år redovisas förändringen för medianobservationen i respektive inkomstgrupp jämfört med 1991.

Det kan av diagrammet direkt konstateras att de fem inkomstgrupperna haft en olikartad utveckling av sin offentliga pensionsinkomst under den undersökta tidsperioden. De pensionärer som haft de lägsta inkomsterna har under mitten av 90-talet skyddats

mot försämringar medan de med höga inkomster sett sin offentliga pensionsinkomst reduceras realt. Det kan vara värt att notera att det inte är de med den lägsta offentliga pensionsinkomsten som fallit bäst ut sett under den undersökta tidsperioden. Inkomstgrupp 2 uppvisar en större ökning av sin offentliga pensionsinkomst än inkomstgrupp 1. Orsaken till detta är att bostadstillägget är vanligare i inkomstgrupp 2 och 3 jämfört med inkomstgrupp 1.¹¹ Bland annat beror detta på att bostadstillägget för många med de lägsta pensionsinkomsterna har utgjort en så pass stor andel av inkomsten att dessa därigenom kommit att ingå i en högre inkomstgrupp. I inkomstgrupp 1 finns således främst pensionärer med lågt eller inget bostadstillägg och låg ålderspension. Skälen till att många i inkomstgrupp 1 inte har bostadstillägg är dels att de bor tillsammans med någon som har hög inkomst/förmögenhet, dels att de själva har en förmögenhet, men även till viss del genom att de inte ansökt om bostadstillägg.

Diagram 3.9 Förändring i kronor jämfört med år 1991 av offentlig pensionsinkomst före skatt 1991–99 för inkomstgrupp 1–5, medianvärden i 1999 års priser

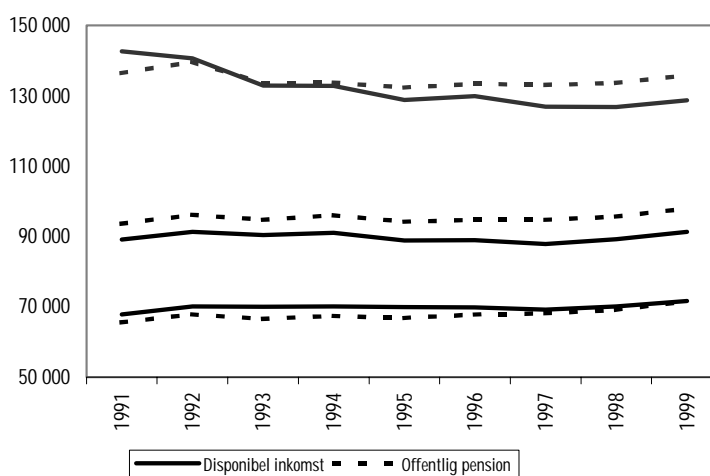

Källa: Socialdepartementets beräkningar i LINDA

¹¹ Endast 11 procent i inkomstgrupp 1 hade bostadstillägg 1991 (23 procent 1999). För inkomstgrupp 2 var andelen 60 procent (63 procent 1999), 47 procent för inkomstgrupp 3 (51 procent 1999), 15 procent för inkomstgrupp 4 (18 procent 1999) och 1 procent för inkomstgrupp 5 (1 procent 1999).

Nedan (diagram 3.10) redovisas den absoluta nivån avseende disponibel inkomst och offentlig pension brutto för inkomstgrupp 1, 3 och 5. Materialet i diagrammet innehåller endast ensamstående.¹² Detta för att undvika de som inte har fått bostadstillägg på grund av att de sammanbor med någon med stora inkomster. Diagrammet visar, att trots att det skett en konvergens under 90-talet, är den absoluta nivåskillnaden i disponibel inkomst fortsatt stor. Det framgår att pensionärerna med högst inkomst hade drygt dubbelt så hög offentlig pension och disponibel inkomst än de med lägst inkomst 1999.

Diagram 3.10 Offentlig pensionsinkomst före skatt och disponibel inkomst för ensamstående pensionärer inkomstgrupp 1, 3 och 5, medianvärden i 1999 års priser

Källa: Socialdepartementets beräkningar i LINDA

¹² Indelningen i inkomstgrupper 1991 är gjord efter disponibel inkomst.

4 Pensionärernas inkomststandard studerad ur ett grupperspektiv

I det här kapitlet analyseras utvecklingen av inkomsterna för pensionärerna som grupp och samtidigt studeras hur stora pensionärernas inkomster har varit i förhållande till andra åldersgrupper. Gruppanalysen innebär en *upprepad tvärsnittsanalys* där medianinkomsten beräknas varje undersökningsår för den undersökta gruppen (se metoddiskussionen i kapitel 2). Tillvägagångssättet medför att det för varje år tillkommer ett antal individer i varje grupp samtidigt som andra försvinner. Hela pensionärgruppen definieras även här som de 66 år och äldre det aktuella undersökningsåret.¹

För att de disponibla inkomsterna för individer i olika typer av hushåll ska bli jämförbara måste hänsyn tas till att olika hushåll har olika försörjningsbörda. Som inkomstmått används därför begreppet *inkomststandard*, vilket är hushållets sammanlagda disponibla inkomst justerad för hushållets försörjningsbörda (se bilaga 3).

Det här kapitlet kommer även att beröra inkomstspridningen inom pensionärskollektivet samt utvecklingen av andelen pensionärer som lever i hushåll med låg ekonomisk standard.

4.1 Antalet pensionärer 1990–2000

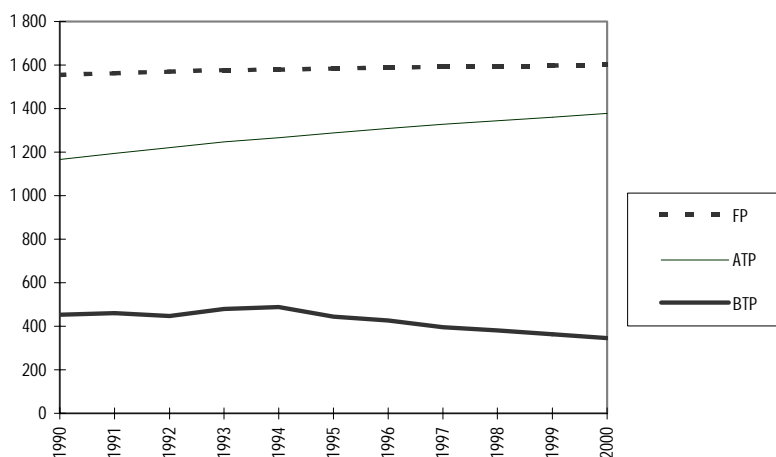
Det totala antalet ålderspensionärer har ökat med drygt 50 000 under perioden 1990–2000 (diagram 4.1). Antalet med tilläggs pension (ATP) har samtidigt ökat med 200 000 personer vilket innebär en ökning av andelen pensionärer med ATP från 75 till 86 procent under denna tioårsperiod. Utvecklingen är en följd av ATP-systemets mognad. Att andelen pensionärer med ATP ökar beror i

---

¹ 66-årsgränsen används för att renodla analysen och inte ha med 65-åringar som kanske arbetat hela eller delar av året och som därigenom haft arbetsinkomster och inte pensionsinkomster som huvudsaklig inkomstkälla.

första hand på att kvinnor med ATP blivit fler. Andelen ålderspensionärer med bostadstillägg har samtidigt minskat från 29 till 22 procent. Det finns två orsaker till denna utveckling. Fler pensionärer har större pensionsinkomster samtidigt som reglerna för bostadstillägget till viss del har blivit mer riktade mot dem som har det sämst. Dock har, som tidigare nämnts, bostadstilläggets nivåer blivit generösare. Det genomsnittliga beloppet per år för dem med BTP har ökat från 11 000 till 20 000 under perioden.

Diagram 4.1 Antal med folkpension, ATP och BTP decembervärden 1990–2000 i tusental

Källa: Riksförsäkringsverket

4.2 Förbättrad inkomststandard för pensionärerna som grupp

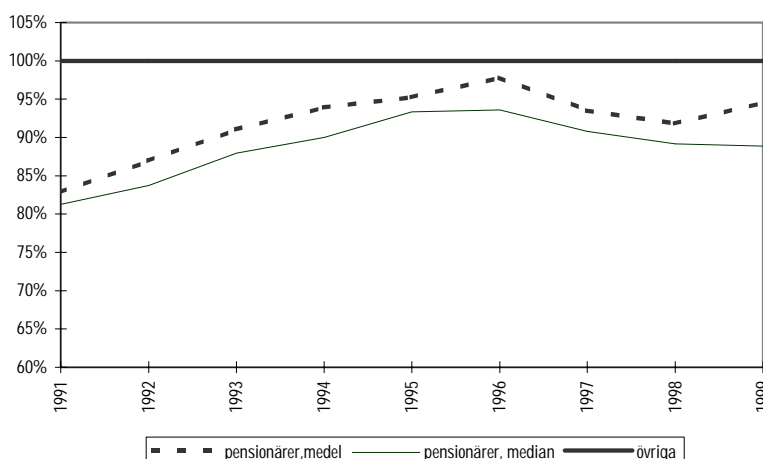
Diagram 4.2 visar att pensionärskollektivets inkomststandard räknad i procent av övrigas har förbättrats avsevärt under 1990-talet. Med övriga menas här hela befolkningen under 66 år.² Såväl medianen som medelvärdet redovisas. Den observerade skillnaden mellan medianvärdet och medelvärdet är framförallt resultat av inkomster- nas sammansättning. *Medianvärdet* för inkomststandard i pensionärgruppen gäller en pensionär vars inkomst till största del består

² Det är också viktigt att påpeka att beräkningen har gjorts med individvikter, vilket innebär att varje individ får samma betydelse oavsett vilken typ av hushåll individen lever i. Konkret medför detta att exempelvis en barnfamilj med många hushållsmedlemmar får en större vikt med individvikter än med hushållsvikter (se bilaga 3).

av pension. *Medelvärde* kan däremot i hög grad påverkas av de relativt få pensionärer som har stora kapitalinkomster. Förmodligen är det en god kapitalavkastning i slutet av 90-talet som medfört att den genomsnittliga inkomststandarden för pensionärerna visat en bättre utveckling än medianen. I kapitel 5 redovisas pensionärernas förmögenhetsstorlek och hur den är fördelad inom gruppen.

Den ökning som skett av pensionärernas inkomststandard i förhållande till de övrigas under 90-talet har givetvis att göra med att de nyblivna pensionärernas inkomster är högre än genomsnittet. Vidare har de pensionärer som avlidit haft lägre pensionsinkomster än genomsnittet. Båda omständigheterna bidrar till att pensionärsgruppens inkomstnivå ökat. Också inkomstutvecklingen för jämförelsegruppen som i diagram 4.2 kallas övriga har betydelse för resultatet. Förutom den försämrade arbetsmarknaden i början på 90-talet drabbades de i förvärsaktiv ålder något hårdare av besparingarna inom saneringsprogrammet. På motsvarande sätt bidrog en ökad sysselsättning, och därmed förbättrad inkomststandard för de förvärsaktiva, till att pensionärernas inkomststandard relativt de övrigas försämrades något i slutet av 90-talet. Mellan 1991 och 1999 hade pensionärernas inkomststandard (medianen) som andel av övrigas ökat från 81 till 89 procent.

Diagram 4.2 Pensionärernas inkomststandard som andel av övrigas inkomststandard 1991–99

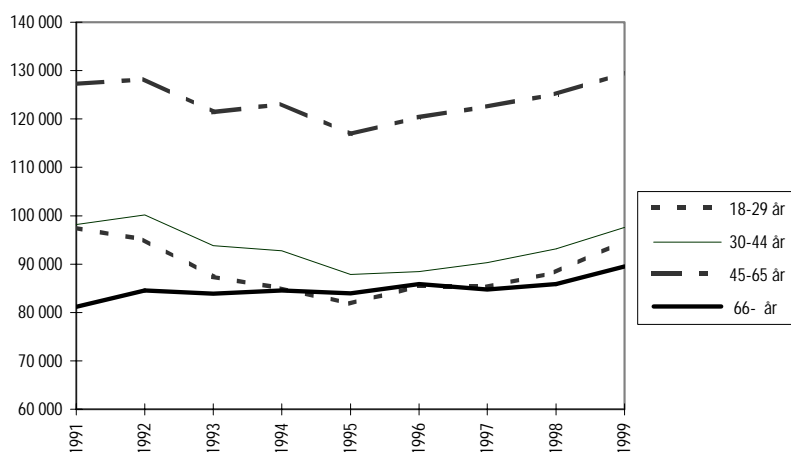

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

4.3 Högst inkomststandard för de äldre i yrkesaktiv ålder

I diagram 4.3 presenteras inkomststandarden för olika delgrupper indelade efter ålder. Den åldersgrupp som uppvisar den i särklass högsta inkomststandarden är de äldre medelålders (45–65 år) – en ålder då löneinkomsterna i regel är höga och hushållssammansättningen oftast förändrats i och med det att eventuella barn efter hand flyttar hemifrån. Skillnaden mellan pensionärernas, ungdomarnas (18–29 år) och de yngre medelålders (30–44 år) inkomststandard är relativt liten vid mätperiodens slut. 90-talets inledning innebar minskade inkomstskillnader mellan pensionärer och de övriga åldersgrupperna, främst genom en försämrad inkomststandard för grupperna i yrkesaktiv ålder. Trots att pensionärerna har en låg inkomststandard absolut sett är de den grupp som haft den bästa relativa utvecklingen. Enbart pensionärsgruppen och äldre medelålders har höjt sin inkomststandard under 90-talet.

Diagram 4.3 Inkomststandard för unga, medelålders, äldre i yrkesaktiv ålder och pensionärer 1991–99, medianvärden i 1999 års priser

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

4.4 Inkomststandarden lägst för ensamstående kvinnor bland pensionärerna

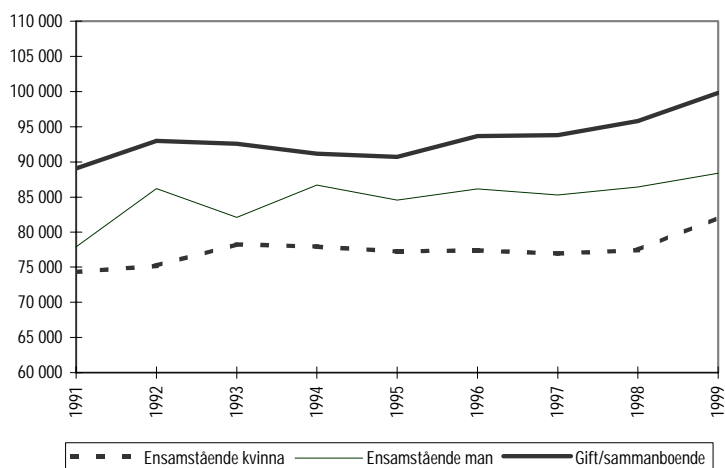
I diagram 4.4 belyses skillnaden mellan tre olika grupper inom pensionärskollektivet, nämligen sammanboende och ensamstående män respektive kvinnor. Av diagrammet framgår att alla tre gruppernas inkomststandard under 90-talet har ökat med drygt tio procent.³ Den grupp av pensionärer som har den högsta inkomststandarden är de sammanboende. En delförklaring är att det finns stordriftsfördelar med att leva två i ett hushåll, vilket mättet inkomststandard också tar hänsyn till. En annan orsak till de sammanboendes högre inkomststandard är att denna grupp inrymmer i genomsnitt yngre individer. Inkomststandarden är då högre eftersom de yngre pensionärernas inkomster i regel är högre än de äldres.

Trots de förbättringar som skett i regelverket för dem med låga pensionsinkomster har de ensamstående kvinnorna ändå den lägsta inkomststandarden. Den lägre pensionen är givetvis en följd av de förvärvsmönster som rådde under dessa kvinnors yrkesaktiva tid.

³ Inkomststandard bestäms av hushållets disponibla inkomst dividerad med antal konsumtionsenheter, och alla inom samma hushåll får samma inkomststandard oavsett vem i hushållet som får inkomsterna. Därför presenteras de gifta/sammanboende som en grupp och för de ensamstående presenteras männen och kvinnorna var för sig.

Men även här påverkar de yngre pensionärernas genomsnittligt högre pension resultatet. Kvinnornas högre medellivslängd medför att äldre kvinnliga pensionärer byts ut mot yngre pensionärer i långsammare takt än bland männen – de ensamstående mäns inkomststandard ökar därför mer än kvinnornas i en sådan här gruppanalys. En annan viktig förklaring till skillnaderna mellan de ensamstående männen och de ensamstående kvinnorna är att männen i större utsträckning har kapitaltillgångar och att avkastningen på dessa varit god under den undersökta tidsperioden.

Diagram 4.4 Inkomststandard för gifta samt ensamstående män och kvinnor bland pensionärerna 1991–99, medianvärden i 1999 års priser

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

4.5 Individuell inkomststandard: lägre för kvinnliga pensionärer

Eftersom måttet inkomststandard ger samboende/gifta män och kvinnor samma inkomster är det inte lämpligt att använda vid en genderanalys, dvs. då intresset är att analysera inkomstskillnaden mellan män och kvinnor. För sådana jämförelser kan ett annat mått skapas, här kallat *individuell inkomststandard*. För varje individ räknas de individuella inkomsterna till var och en, man respektive kvinna, medan de skattefria transfereringarna delas mellan mannen och kvinnan. Dessutom korrigeras denna inkomst för försörjnings-

bördan.⁴ Av tabell 4.1 framgår att skillnaden mellan könen är större för de sammanboende/gifta än för de ensamstående. En större andel utan tilläggspension finns bland de sammanboende kvinnorna jämfört med de ensamstående. Denna skillnad kan förklaras av att bland de ensamstående kvinnorna finns änkor som innehar tilläggspension i form av änkepension. En ytterligare förklaring till de samboende kvinnornas lägre individuella inkomststandard jämfört med de ensamstående kvinnorna är att inkomsterna från transfereringar i många fall är mindre. Exempelvis prövas bostadstillägget mot makarnas sammanlagda inkomster.

Tabell 4.1 Individuell inkomststandard för pensionärer, medianvärde år 1999

Ensamstående		Gifta/samboende	
Man	Kvinna	Man	Kvinna
88 000	82 000	118 000	69 000

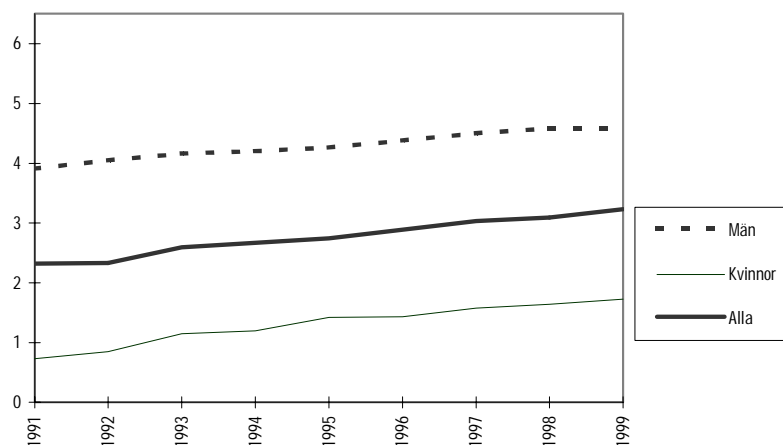
Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

4.6 Förhöjd ATP i pensionärsgruppen

Diagram 4.5 åskådliggör att kvinnornas ATP har uppvisat en högre ökningstakt under 90-talet, både i absoluta tal som procentuell ökning. Det bör observeras att materialet även innehåller de som inte har ATP-poäng. Medianvärdet har ökat med 137 procent för kvinnorna 1991–99, att jämföra med 17 procent för männen. De nyblivna pensionärerna har således höjt ATP-nivån för pensionärerna som grupp och minskat gapet i ATP mellan könen, men skillnaden 1999 var fortfarande stor. Eftersom detta är en spegelbild av de förvärvsmönster och löneskillnader som fanns mellan kvinnor och män under pensionärsgruppens yrkesaktiva år kommer framtiden, som resultat av det ökade kvinnliga arbetskraftsdeltagandet under 1970- och 80-talen, att medföra fortsatt minskade skillnader mellan könen.

⁴ För att korrigera för försörjningsbördan delas den framräknade individuella inkomsten med konsumtionsenheter/2 för sammanboende. Skattefria transfereringar består av bostadsbidrag, bostadstillägg, barnbidrag och socialbidrag.

Diagram 4.5 Median-ATP för män, kvinnor och samtliga pensionärer 1991–99

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

4.7 Höga marginaleffekter vid låg ATP

Samtliga ålderspensionärer har folkpension – storleken på denna är oftast lika för alla. ATP är den inkomstrelaterade delen av den allmänna pensionen och är beroende av lön och antalet arbetade år. Vid låg eller ingen ATP utges pensionstillskott (PTS), i regel också bostadstillägg till pensionärer (BTP) och ibland även det särskilda bostadstillägget för pensionärer (SBTP). I de låga inkomstskikten är också det särskilda grundavdraget för pensionärer (SGA) så högt att pensionären mestadels inte betalar någon skatt på sin pensionsinkomst. Utöver dessa offentliga pensionsinkomster har många pensionärer även sk. faktorinkomster. Med faktorinkomster avses arbetsinkomster, kapitalinkomster samt vissa pensionsförsäkringar.

Diagram 4.6 visar sambandet mellan ATP-poäng och inkomststandard år 1999 (medianvärden). Högre ATP innebär att andra delar av den offentliga pensionen, såsom pensionstillskottet och bostadstillägget, blir lägre. Även skatten ökar med högre bruttoinkomst. Det framgår att skillnaden i inkomststandard är liten, 13 procent, mellan de pensionärer som inte har någon ATP och upp till skiktet 3–3,5 ATP-poäng. Därefter ökar inkomststandard i en snabbare takt med antalet ATP-poäng. Orsaken till de små inkomstskillnaderna mellan de låga ATP-skikten är främst

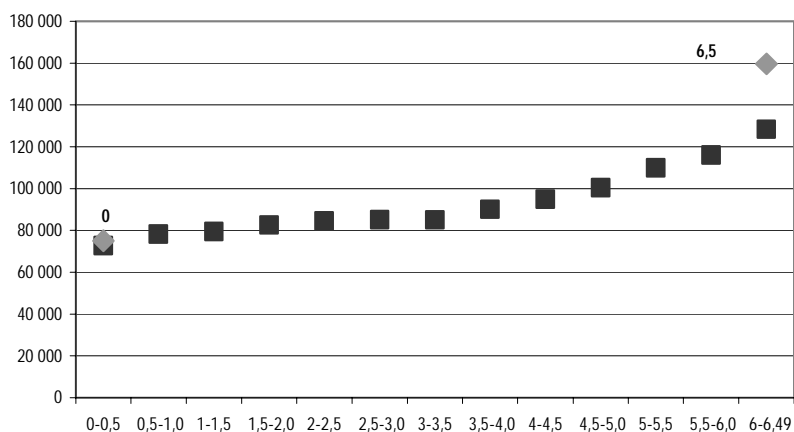

att bostadstillägget och pensionstillskottet minskar då inkomsten ökar, så kallade marginaleffekter.

Pensionärer med hög ATP har i större utsträckning andra inkomster utöver den offentliga pensionen, t.ex. avtalspensioner och kapitalinkomster. Dessa är i extra hög grad förekommande bland dem som haft en inkomst över det så kallade taket på 6,5 ATP-poäng. Eftersom man inte kan få mer än 6,5 ATP-poäng kompenseras oftast för löneinkomster över denna nivå genom en högre tjänstepension. Detta är en stor del av orsaken till skillnaden i inkomststandard mellan de med full ATP (utmärkt med en särskild punkt i diagrammet) och de i intervallet 6–6,49. De med maximal ATP uppvisar därmed en drygt dubbel så hög inkomststandard som de utan ATP.

I och med att ytterligare en ATP-poäng i de låga skikten innebär en ganska liten marginell förbättring av inkomststandarden kan detta till viss del förklara varför kvinnorna i avsnitt 4.4 inte har uppvisat en större höjning av sin inkomststandard. Ett stort antal kvinnliga pensionärer befinner sig i det skikt där ATP tränger bort grundskyddsformåner som pensionstillskott och BTP. Förekomsten av ett generöst inkomstprövat grundskydd innebär således relativt höga marginaleffekter.

Diagram 4.6 Inkomststandard vid olika ATP-nivåer år 1999, medianvärden i respektive ATP-poängskikt

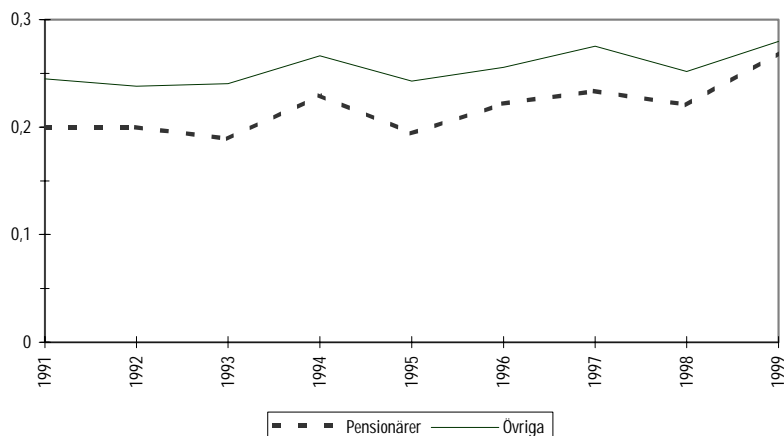

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

4.8 Inkomstspridningen lägre bland pensionärerna än övriga

Ett vanligt förekommande mått på inkomstspridning inom en grupp är den så kallade Gini-koefficienten (se faktaruta nedan). Diagram 4.7 visar dels hur inkomstspridningen inom pensionärskollektivet har förändrats över tiden och dels hur den förhåller sig till inkomstspridningen bland befolkningen i övrigt. Under hela den undersökta perioden har inkomstspridningen inom pensionärskollektivet varit mindre än bland den övriga befolkningen. Av diagrammet kan konstateras att pensionärernas inkomstspridning följer samma trend som inkomstspridningen för övriga, dvs. en ökad inkomstspridning under 90-talet. Detta resultat kan tyckas motsägelsefullt mot bakgrund av den utveckling som beskrevs i kapitel 3, nämligen att det offentliga systemet framförallt riktat resurserna till dem med en låg pensionsinkomst och att inkomstskillnaderna mellan pensionärerna därigenom har minskat. Förklaringen till att inkomstspridningen ökar är att nedanstående diagram bygger på utvecklingen för pensionärerna som *grupp*, medan den analys av de utjämnade inkomsterna som gjordes i kapitel 3 byggde på en individpanel. De nyblivna pensionärernas högre inkomster medför en ökad inkomstspridning inom gruppen. Likaså påverkar förekomsten av kapitalinkomster inkomstspridningen: 1994 realiserade många kapitaltillgångar för att undvika den skärpta beskattningen kommande år. En hög avkastning på tillgångarna under 90-talets slut har också bidragit till en ökad inkomstspridning bland såväl pensionärer som övriga.

Diagram 4.7 Utvecklingen av inkomstspridningen bland pensionärer och bland övriga 1991–99 (Gini-koefficient baserad på inkomststandard)

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

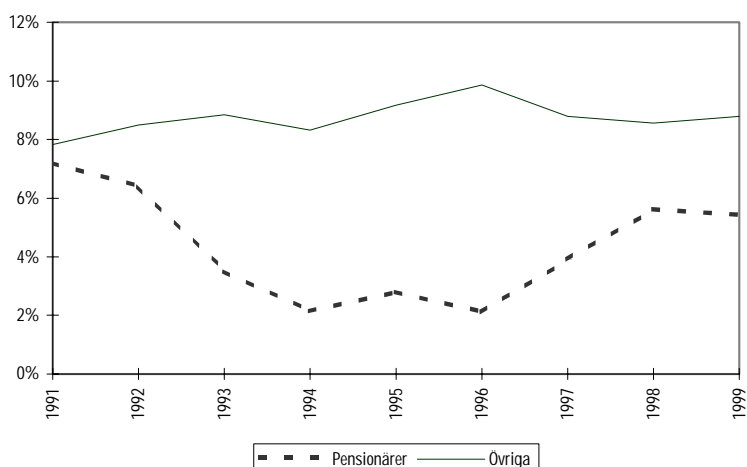
Gini-koefficienter. Det vanligaste måttet på ojämnheten i inkomstfördelningen. Gini-koefficienten antar värdet 0 när inkomsten är lika för alla och värdet 1 vid maximal ojämlikhet, det vill säga när en person får alla inkomster. Koefficienten är mest känslig för vad som händer i mitten av fördelningen. Den kan sägas visa hur stor inkomstskillnad det är mellan två slumpmässigt valda individer/hushåll. Om Gini-koefficienten är 0,250 och medelinkomsten för alla är 90 000 kronor skall man förvänta sig att den genomsnittliga inkomstskillnaden mellan två slumpmässigt valda individer är $2 \cdot 0,250$ eller 50 procent av medelinkomsten, det vill säga 45 000 kronor.

4.9 Andelen med låg ekonomisk standard

Låg inkomstspridning inom pensionärskollektivet, vilket föregående avsnitt konstaterade, säger inget om hur många som har en låg ekonomisk standard. För att kunna fastställa andelen "fattiga" pensionärer måste först denna nivå definieras. I denna studie har gränsen för låg ekonomisk standard bestämts till en inkomststandard motsvarande mindre än 60 procent av medianen för inkomststandarderna för samtliga individer i samhället.

Diagram 4.8 visar att andelen pensionärer med låg ekonomisk standard under hela 90-talet har understigit motsvarande andel av befolkningen i övrigt. Det framgår också att andelen pensionärer med denna standardnivå har varierat mer än andelen av den övriga befolkningen med låg standard. Drygt 5 procent av pensionärerna hade en låg ekonomisk standard 1999, att jämföra med cirka 2 procent 1994. Denna förhållandevis stora skillnad kan huvudsakligen förklaras genom utvecklingen av inkomststandarden för samtliga individer i samhället. Eftersom relativt många pensionärer har en inkomststandard i skiktet 60 procent av denna median medför nivåförändringar av denna en större effekt på andelen pensionärer med låg ekonomisk standard än andelen övriga. En sänkt inkomststandard 1993–97 inom samhället i stort innebär således att andelen pensionärer med låg standard minskade. Sett över hela tidsperioden har andelen sjunkit 1,8 procentenheter i pensionärsgruppen. Motsvarande utveckling för övriga har varit en ökning på 1 procentenhet.

Diagram 4.8 Andelen pensionärer och övriga med låg ekonomisk standard (mindre än 60 procent av medianvärdet av inkomststandarden för alla i samhället) 1991–99

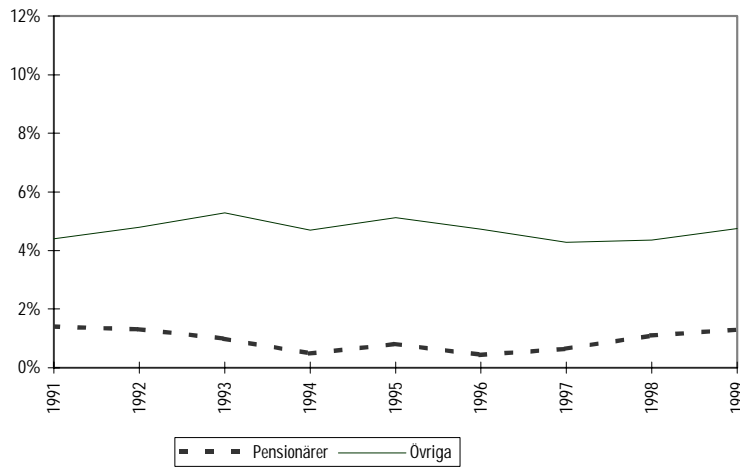

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

Om vi istället väljer att definiera en låg ekonomisk standard som 50 procent av medianvärdet för inkomststandard för samtliga individer blir resultatet ett annat. Av diagram 4.9 framgår att andelen

pensionärer med en sådan låg standard varit kring en procent under hela 1990-talet. Motsvarande andel i övriga befolkningen har uppgått till 4–5 procent under samma tidsperiod.

Diagram 4.9 Andelen pensionärer och övriga med låg ekonomisk standard (mindre än 50 procent av medianvärdet av inkomststandarden för alla i samhället) 1991–99

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

5 Pensionärernas tillgångar och skulder

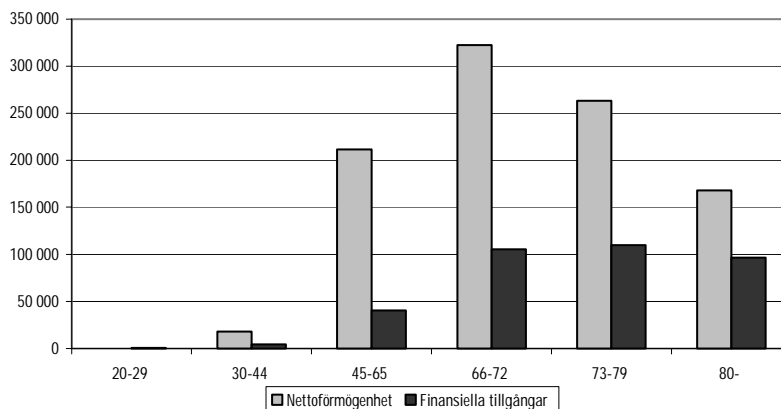
Människors ekonomiska situation fångas inte upp fullständigt enbart med hjälp av information om årliga inkomster. För att få en helhetsbild bör inkomstbilderna kompletteras med en beskrivning av gruppens tillgångar och skulder. Till skillnad från föregående kapitel görs här ingen undersökning över tiden, utan analysen av pensionärernas tillgångar och skulder är endast gjord för år 1999 (på grund av tillgången på data). I detta kapitel jämförs pensionärernas förmögenhetsbild med den för hela den vuxna befolkningen (alla 20 år och äldre inklusive pensionärer) det nämnda året. Det är även intressant att studera förmögenhetens sammansättning, dvs. hur den totala förmögenheten är fördelad på olika typer av tillgångar. Tillgångarna kan delas upp i *reala tillgångar* (huvudsakligen bostäder) och *finansiella tillgångar* (aktier, banktillgångar, obligationer m.m.). *Nettoförmögenheten* utgörs av summan av de reala och finansiella tillgångarna minus skulderna.

5.1 De yngre pensionärerna har störst nettoförmögenhet

Diagram 5.1 visar nettoförmögenheten 1999 för den vuxna befolkningen uppdelad i sex åldersklasser. Nettoförmögenheten utgörs i regel till en stor del av värdet på bostaden. Det finns därför skäl för att även åskådliggöra hur stora de finansiella tillgångarna är per åldersgrupp, dvs. nettoförmögenheten exklusive reala tillgångar och skulder. Vid jämförelse av skillnaden mellan nettoförmögenhet och finansiella tillgångar inom respektive åldersgrupp framgår att åldersklasserna över 45 år har en lägre skuldsättningsgrad på sitt boende: summan av de reala tillgångarna minus skulderna är klart högre i dessa åldersklasser. Åldersgrupperna under 45 år uppvisar en lägre nettoförmögenhet än de äldre. Detta är i sig naturligt i och med att det tar tid att bygga upp tillgångar samtidigt som yngre

människor i högre grad behöver låna till studier och boende. De äldre pensionärerna har i sin tur mindre nettoförmögenhet än de yngre pensionärerna. Skillnaderna i finansiella tillgångar är dock små mellan de olika åldersklasserna inom pensionärsgruppen.

Diagram 5.1 Nettoförmögenhet samt finansiella tillgångar 1999 för sex åldersgrupper, medianvärde kronor

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

5.2 Pensionärerna och den vuxna befolkningen i stort – en förmögenhetsöverblick

I fortsättningen av kapitlet kommer pensionärerna (de 66 år och äldre) att jämföras med den vuxna befolkningen i stort (de 20 år och äldre inklusive pensionärer). Pensionärerna utgör i dessa jämförelser följaktligen en *delgrupp* av jämförelsegruppen. Vid jämförelser mellan befolkningen i stort och delgruppen pensionärer framkommer följande resultat (tabell 5.1): pensionärsgruppen har ett medianvärde om 247 000 kronor för nettoförmögenheten, att jämföra med alla vuxna där motsvarande siffra är 90 000 kronor.¹ Då man studerar medelvärden så har pensionärerna en genomsnittlig nettoförmögenhet på 667 000 kronor jämfört med 419 000 kronor för alla vuxna.

Som tidigare nämnts är en lägre skuldsättningsgrad på de reala tillgångarna en stor del av förklaringen till skillnaden mellan pen-

¹ De angivna medianvärdena gäller samtliga personer i den undersökta åldersgruppen, även dem som inte har någon förmögenhet. I tabell 5.3 visas motsvarande endast för de som har tillgångar.

sionärerna och hela befolkningen avseende nettoförmögenheten. Det kan därför vara intressant att studera hur stor andel i de båda grupperna som har en ekonomisk reserv i form av minst 50 000 kronor i finansiella tillgångar – ett tillgångsslag som bör vara relativt enkelt att omsätta till likvida medel. Av pensionärerna har 62 procent en sådan tillgång, att jämföra med 41 procent av hela den vuxna befolkningen.

Bland pensionärerna har 18 procent en nettoförmögenhet motsvarande en miljon kronor eller mer (vid undersökning av de 80 år och äldre har 13 procent en miljon kronor eller mer i nettoförmögenhet). Samtidigt har 19 procent av pensionärerna ingen eller negativ nettoförmögenhet (av de 80 år och äldre 20 procent). Detta faktum utgör naturligtvis ett allvarligt problem för många äldre, speciellt för dem med låg pensionsinkomst eftersom det i dessa åldrar finns mindre möjligheter att förändra sin ekonomiska situation genom anpassning.

Tabell 5.1 Jämförelser mellan befolkningen i stort och delgruppen pensionärer 1999 avseende nettoförmögenhet och finansiella tillgångar

	Alla vuxna (20+)	Delgruppen pensionärer
Nettoförmögenhet, median	90 000	247 000
Nettoförmögenhet, medelvärde	419 000	667 000
Finansiella tillgångar, median	22 000	104 000
Finansiella tillgångar, medelvärde	208 000	360 000
Andel m mer än 50 000 kr finansiella tillgångar	41%	62%
Andel m mer än 1 000 000 kr nettoförmögenhet	11%	18%
Andel med ingen eller negativ nettoförmögenhet	32%	19%

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

5.3 Förmögenhetens sammansättning för pensionärerna och hela den vuxna befolkningen

Kan pensionärernas tillgångar sägas ha en annan fördelning på olika tillgångsslag än den som gäller för befolkningen i stort? Av kolumnen *Andel av tillgångarna* i tabell 5.2 framgår att 52 procent av pensionärernas totala tillgångar är finansiella, mot endast 36 procent för hela den vuxna befolkningen. Motsvarande andel av de totala tillgångarna som är reala är 40 procent för pensionärerna och 58 procent för hela befolkningen. Det finns flera tänkbara anledningar

till att pensionärerna har en lägre andel reala tillgångar än den vuxna befolkningen i stort. Dels bör förtida arvsskiften bidra till denna bild, dels byter en del äldre boendeform pga. åldersskäl och avyttrar därmed sina reala tillgångar.

För pensionärerna, liksom för den vuxna befolkningen i stort, är den största enskilda posten eget hem följt av aktier, banktillgångar och aktiefonder. Som också framgick av diagram 5.1 är skuldsättningsgraden för pensionärerna betydligt lägre än för hela den vuxna befolkningen. Pensionärernas skuld i förhållande till tillgångarna var 6 procent jämfört med 27 procent för alla vuxna.

Den högra kolumnen i tabell 5.2 beskriver hur förekommande olika typer av tillgångar är hos pensionärer och hela den vuxna befolkningen. Av den framgår bland annat att en klart större andel av pensionärerna innehar banktillgodohavanden än befolkningen i stort. Av den vuxna befolkningen har 65 procent någon form av skulder, att jämföra med 25 procent av delgruppen pensionärer (studieskulder är inte förekommande bland pensionärerna).

Tabell 5.2 Fördelning, tillgångar och skulder 1999

	Andel av tillgångarna		Andel av gruppen som har tillgång	
	Pensio- närer	Vuxna (20+)	Pensio- närer	Vuxna (20+)
Reala tillgångar	40%	58%	48%	54%
Eget hem inkl bodelen i jordbruk	22%	35%	26%	36%
Bostadsrätt	5%	6%	18%	14%
Fritidshus	4%	5%	9%	9%
Jordbruksfastighet	5%	8%	6%	6%
Hysesfastighet	3%	3%	0%	1%
Övriga fastigheter inkl tomtmark	1%	1%	2%	2%
Finansiella tillgångar	52%	36%	76%	66%
Bank	15%	9%	65%	46%
Ränte- o andra fonder samt obl, o värdepapper	7%	4%	31%	24%
Räntebärande värdepapper	3%	2%	14%	10%
Blandfonder	2%	1%	12%	10%
Övriga värdepapper	1%	1%	15%	10%
Aktiefonder	10%	8%	32%	34%
Börsnoterade aktier	15%	12%	24%	23%
Skattepliktig försäkring	5%	3%	11%	9%
Övriga reala och finansiella tillgångar	8%	6%	11%	7%
Summa tillgångar	100%	100%	83%	78%
Sammanlagd skuld vid årets slut	6%	27%	25%	65%
Studieskulder	0%	3%	0%	18%
Nettoförmögenhet			87%	92%
positiv nettoförmögenhet			81%	68%
negativ nettoförmögenhet			6%	22%
Nettoförmögenhet exkl studieskulder			87%	89%

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

Anm: Tabell 5.2 visar förmögenhetsfördelningen 1999. Något man skall ha i åtanke här är att de finansiella tillgångarna med all säkerhet har minskat de senaste åren relativt till de reala. Anledningen till det är att priserna på de reala tillgångarna i genomsnitt ökat samtidigt som utvecklingen för aktier har varit den motsatta.

5.4 Tillgångarnas värde inom pensionärgruppen och hela den vuxna befolkningen

I tabell 5.3 presenteras median- och medelvärden på de olika tillgångarna och skulderna. Beräkningen är enbart gjord för de med innehav på respektive post, dvs. de som saknar tillgångsslaget är inte med i beräkningen (se tabell 5.2 för hur stor andel av gruppen som innehar respektive tillgång). En pensionärs egna hem har ett medianvärde på 467 000 kronor och bostadsrättens värde ligger på 100 000 kronor. Fritidshusens medianvärde uppgår till 236 000 kronor. Ungefär samma nivå gäller för den vuxna befolkningen i stort. Pensionärernas finansiella tillgångar är större jämfört med befolkningen i stort. Eftersom förmögenheten är ojämnt fördelad inom båda grupperna är medelvärdet genomgående större än medianvärdet på alla tillgångsslag.

Tabell 5.3 Median och medelvärden, tillgångar och skulder 1999

	Medianvärde de med		Medelvärde de med	
	förekomst	förekomst	förekomst	förekomst
	Pensio- närer	Vuxna (20+)	Pensio- närer	Vuxna (20+)
Reala tillgångar	354 000	403 000	610 000	610 000
Eget hem inkl bodelen i jordbruk	467 000	446 000	597 000	560 000
Bostadsrätt	100 000	108 000	196 000	238 000
Fritidshus	236 000	215 000	336 000	317 000
Jordbruksfastighet	353 000	328 000	650 000	725 000
Hyresfastighet	703 000	794 000	4 484 000	3 461 000
Övriga fastigheter inkl tomtmark	84 000	84 000	187 000	231 000
Finansiella tillgångar	183 000	89 000	471 000	316 000
Bank	88 000	54 000	157 000	115 000
Ränte- o andra fonder samt obl, o värdepapper	65 000	36 000	155 000	104 000
Räntebärande värdepapper	70 000	47 000	164 000	110 000
Blandfonder	60 000	26 000	129 000	78 000
Övriga värdepapper	23 000	20 000	60 000	59 000
Aktiefonder	105 000	45 000	215 000	129 000
Börsnoterade aktier	38 000	26 000	445 000	309 000
Skattepliktig försäkring	198 000	65 000	327 000	187 000
Övriga reala och finansiella till- gångar	211 000	177 000	468 000	466 000
Summa tillgångar	398 000	374 000	854 000	731 000
Sammanlagd skuld vid årets slut	71 000	148 000	165 000	235 000
Studieskulder	0	64 000	0	96 000
Nettoförmögenhet	327 000	128 000	767 000	457 000
positiv nettoförmögenhet	382 000	307 000	829 000	707 000
negativ nettoförmögenhet	-29 000	-65 000	-64 000	-122 000
Nettoförmögenhet exkl studieskulder	327 000	152 000	767 000	488 000

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

Hittills har till övervägande del jämförelser gjorts av pensionärernas tillgångar med de för befolkningen i stort. Det finns skäl att även se till skillnader i tillgångar inom pensionärsgruppen. I tabell 5.4 visas nettoförmögenheten inom pensionärsgruppen uppdelad i fyra olika delgrupper avseende kön och civilstånd.

Både gifta och ogifta kvinnliga pensionärer har endast cirka hälften av männens nettoförmögenhet i motsvarande civilstånd. Av tabell 5.4 framgår även att förmögenheten är högre för gifta.

Tabell 5.4 Nettoförmögenhet i kronor för pensionärer efter civilstånd och kön, medianvärden år 1999

Ogift		Gift	
Man	Kvinna	Man	Kvinna
256 000	139 000	438 000	231 000

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

5.5 Förmögenhetens fördelning inom pensionärsgruppen

I tabell 5.5 anges hur förmögenheten är fördelad inom pensionärsgruppen samt hela befolkningen 20 år och äldre (för förklaring av Gini-koefficienten, se faktaruta kapitel 4). Gini-värdet är högre för gruppen som innehåller alla vuxna än för delgruppen pensionärer – inom pensionärsgruppen är således förmögenhetstillgångarna förhållandevis mindre ojämnt fördelade. Förmögenheten är ändå klart mer ojämnt fördelad inom gruppen än exempelvis inkomsterna.² Ett alternativ till Gini-koefficienten är att studera hur stor andel av den totala förmögenheten som ägs av de tio rikaste procenten. Även denna metod visar på en betydande förmögenhetsspridning. De tio procenten av pensionärerna som har de största förmögenheterna äger 55 procent av det totala förmögenhetsvärdet.

² Det bör tilläggas att nivån av Gini-måtten på förmögenhet och inkomststandard (kapitel 4) inte är helt jämförbara. Inkomststandarderna är, till skillnad från den individuella förmögenhetsberäkningen som här gjorts, baserad på hushållets inkomster och sammansättning. Dessutom beskattas inkomster progressivt, dvs. med högre marginalskatt ju högre inkomsten är. Vidare sker beskattningen på förmögenhetsökningen till en stor del först vid avyttring.

Tabell 5.5 Förmögenhetsspridning bland pensionärer och bland befolkningen i stort 1999

	Gini koefficient	Topp 10%
Pensionärer	0,72	55%
Alla vuxna	0,92	66%

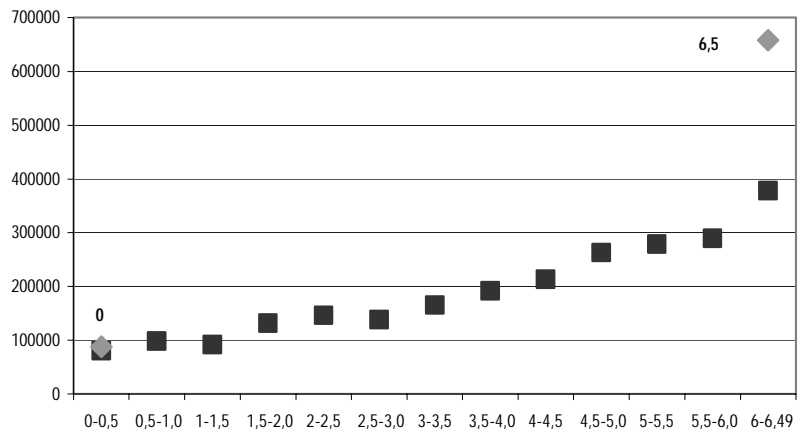
Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

5.6 Samband mellan hög ATP-poäng och stor förmögenhet

Sambandet mellan intjänad ATP-poäng och förmögenhet är klart positivt.³ Pensionärer med högre pensionsinkomster har således i regel en större förmögenhet. Eftersom ATP-poängen avspeglar hur höga inkomsterna varit under den förvärvsaktiva tiden har intjänandet av en hög ATP-poäng också inneburit att förutsättningen för ett högre sparande varit bättre. Även kan den högre ATP-poängen vara ett resultat av de finansiella förutsättningarna under de yngre åren, dvs. en hög förmögenhet (exempelvis inom familjen) gav möjlighet att studera och således erhålla en högre lön. Liksom när sambandet mellan inkomststandard och ATP-poäng studerades i kapitel 4 framkommer även här en stor nivåskillnad mellan dem som uppnått en maximal ATP-poäng jämfört med dem i intervallet 6–6,49 ATP-poäng. En klart större förmögenhet för dem med 6,5 ATP-poäng bidrar givetvis till denna högre inkomststandard (se diagram 4.6 kapitel 4).

³ Beräkningen av diagram 5.2 är utförd på det vanliga HEK-materialet där förmögenhet enbart finns definierat som skattepliktig förmögenhet värderat i enlighet med taxeringen och inte till marknadsvärde.

Diagram 5.2 Skattepliktig förmögenhet i kronor vid olika ATP-nivåer 1999, medianvärden i respektive skikt

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

Basbeloppet under 1990-talet

Beräkningsmetoden som legat till grund för fastställandet av basbeloppet har under 1990-talet genomgått en rad förändringar. Denna bilaga syftar till att klargöra orsakerna till åtgärderna samt innebörden av dessa för basbeloppets nivå. Orsakerna till justeringarna är tre: skattereformen som genomfördes 1990–91, importprisindeffekterna av den depreciering som skedde i och med det att kronan lämnade den fasta växelkursen 1992, och slutligen de stora budgetunderskotten 1994–97.

Basbeloppet har sedan 1982 fastställts per kalenderår. Den grundläggande tanken är att basbeloppet skall följa förändringarna i det allmänna prisläget. Som mått för detta används konsumentprisindex (KPI). På grund av att basbeloppet fastställs året innan det tillämpas räknas basbeloppet upp med förändringen av KPI en viss månad under fastställelseåret jämfört med tolv månader tillbaka i tiden, och kan givetvis avvika från KPI:s utveckling grundad på årsmedeltal för beräkningsåren. Beräkningen av basbeloppet sker således med en eftersläpning i förhållande till prisutvecklingen enligt KPI. När basbeloppet för 1991 beräknades låg priset förändringen mellan oktober 1989 till oktober 1990 till grund. Oktoberintervallen användes till och med uträkningen av 1996 års basbelopp. Därefter användes junivärden på KPI som grund att beräkna basbeloppets förändring, och detta gäller i princip även i dag.¹

Det första ingreppet som skedde i beräkningen av basbeloppet under 90-talet var att bortse från de effekter skattereformen medförde på den allmänna prisnivån. Skattereformen innebar bland annat att skatten på förvärvsinkomst sänktes samtidigt som höjningar av den indirekta beskattningen, statliga fastighetsskatten och räntebidrag genomfördes. Vid beräkningen av 1991 års basbe-

---

¹ Från och med fastställandet av 1999 års prisbasbelopp räknas fortsättningsvis prisbasbeloppet upp genom att ta KPI juni för fastställelseåret (året innan det prisbasbeloppet skall gälla) genom KPI juni 1997. Denna kvot multipliceras med basåret 36 396 och avrundas till närmaste hundratal kronor.

lopp reducerades den procentuella ökningen av KPI med 2,93 procentenheter och för 1992 med 3,19 procentenheter. Motivet till nedjusteringen var att prisökningen kompenserats genom lägre inkomstskatt. De pensionärer som inte betalade skatt kompenserades genom att pensionstillskottet höjdes. Det kommunala bostadstillägget förbättrades samtidigt som ett särskilt kommunalt bostadstillägg infördes.

Den andra orsaken till justeringar av basbeloppens beräkning grundade sig på de importprisförändringar som skedde till följd av den svenska kronans depreciering. Förändringen av KPI reducerades med 1,9 procentenheter i beräkningen av basbeloppet för 1994 och med 0,18 procentenheter 1995 och 1996. Motivet var att det inte fanns något realekonomiskt utrymme för att kompensera någon grupp för dessa importprisförändringar.

Slutligen skedde den sk. avindexeringen av basbeloppet åren 1995–98. Denna har sin bakgrund i det då mycket ansträngda statsfinansiella läget. Som ett led i saneringen av de offentliga finanserna räknades inte basbeloppet upp med KPI utan med ett lägre tal, beroende på hur stort budgetunderskottet blev. Om budgetunderskottet översteg 100 miljarder skulle basbeloppet endast uppräknas med 60 procent av förändringen av KPI, respektive 80 procent om budgetunderskottet blev mellan 50 och 100 miljarder. 60-procentsregeln tillämpades vid beräkningen av basbeloppen 1995–97 och 80-procentsregeln på basbeloppet 1998.²

I tabell B1.1 ges en överblick av de faktorer som påverkat basbeloppets uppräkning. Med den totala reduceringseffekten avses den totala reduktion i procentenheter som gjorts av KPI-förändringen innan basbeloppet räknats upp respektive år.

Basbeloppets höjning i procent påverkas också av den avrundning till närmaste hundratal kronor som gjorts för samtliga år. Detta är orsaken till att förändringen av KPI inte är identisk med förändringen av basbeloppet för respektive år (inklusive reduceringseffekt i förekommande fall). Som exempel kan tas 1993 då det inte skedde någon justering av basbeloppets uppräkning. Ändå ökade basbeloppet mindre procentuellt sett än förändringen i KPI, beroende på avrundningen nedåt.

---

² Det bör observeras att avdraget för deprecieringseffekterna 1995 och 1996 reducerades i motsvarande grad på grund av 60-procentsregeln. Exempelvis för 1996, uppräkning = $(2,35 - 0,18) * 0,6 = 1,30$, dvs. en reduceringseffekt = $1,30 - 2,35 = -1,05$. Avindexeringen som besparingsåtgärd förutsatte inflation. I fallet med deflation hade avindexeringen motverkat sitt besparingssyfte.

Tabell B1.1 Justeringar av basbeloppets beräkning 1991–98

År	Basbelopp	Basbelopp höjning i procent	KPI förändring som legat till grund för be- räkning av basbelopp	Period	Total redu- ceringseffekt i procent- enheter pga justeringar	Orsak till justeringar
1991	32 200	8,42%	11,26%	okt89-okt90	-2,93	SR
1992	33 700	4,66%	7,83%	okt90-okt91	-3,19	SR
1993	34 400	2,08%	2,17%	okt91-okt92	0	
1994	35 200	2,33%	4,30%	okt92-okt93	-1,90	D
1995	35 700	1,42%	2,37%	okt93-okt94	-1,05	D + BU
1996	36 200	1,40%	2,35%	okt94-okt95	-1,05	D + BU
1997	36 300	0,28%	0,47%	jun95-jun96	-0,19	BU
1998	36 400	0,28%	0,43%	jun96-jun97	-0,09	BU

SR = Skattereformen

D = Deprecieringen

BU = Budgetunderskottet

Källa: SCB och egna beräkningar

Sammantaget har de justeringar som gjorts 1991–98 inneburit att basbeloppets nivå skulle ha varit cirka 10 procent högre sett till om basbeloppet skulle ha uppräknats helt i enlighet med den ökning av KPI som legat till grund för omräkningen varje år. Men basbeloppets följsamhet mot prisförändringarna ger inte hela bilden av pensionärernas förändring i levnadsstandard. Ovan har redovisats motiven för justeringarna på grund av skattereformen och deprecieringen samt på vilka sätt de drabbade har kompenserats i förekommande fall. Den reducerade uppräknningen med 60 respektive 80 procent 1995–98 kvarstår. Avindexeringens sammanlagda urholkningseffekt under dessa år utgör cirka två procent och hade 1999 inte kompenserats.³

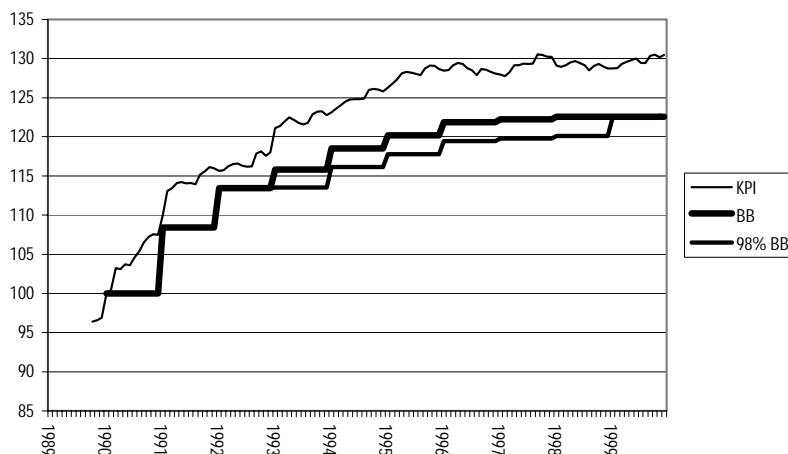
Utöver redan nämnda korrigeringar av basbeloppet infördes från och med 1993 regeln att basbeloppet vid beräkningen av utgående pensioner skulle minskas med två procent. Basbeloppsanknutna pensionsförmåner reducerades på detta sätt till och med 1998. Från och med 1999 användes återigen hela det fastställda basbeloppet vid

³ Avindexeringen kompenserades först 2002 då den särskilda skattereduktionen på förvärsinkomster utvidgades till att också gälla pensionsinkomster.

beräkningen av pensionen (från och med detta år benämns basbeloppet som prisbasbeloppet).

I diagram B1.1 åskådliggörs basbeloppets utveckling 1990–99 och den månatliga KPI-utvecklingen oktober 1989-december 1999 med januari 1990=100. Diagrammet illustrerar delvis hur basbeloppets uppräknung sker med en eftersläpning. Av diagrammet framgår också att tvåprocentsreduktionen av basbeloppet vid beräkning av pensionsförmåner innebär ett vidgat gap mellan KPI och basbeloppet 1993–98.

Diagram B1.1 Utvecklingen av konsumentprisindex, basbeloppet och det reducerade basbeloppet 1989–99, index= 100 januari 1990

Källa: SCB och egna beräkningar

Avslutningsvis kan några ord sägas om den metod som i den här undersökningen genomgående har använts för att göra de olika årsinkomsterna jämförbara. I den här rapporten är samtliga belopp angivna i 1999 års priser genom att varje årsinkomst korrigerats med hänsyn till respektive *årsmedeltal* för KPI. Denna metod att korrigera för inflationen 1991–1999 innebär emellertid att basbeloppets urholkning inte framgår lika tydligt.⁴

⁴ Utvecklingen av KPI faktiska årsmedeltal 1991–99 uppvisar en ökning med 13,6 procent, medan utvecklingen av basbeloppet 1991–99 är nästan densamma, nämligen 13,0 procent. Emellertid grundas utvecklingen av basbeloppet på konsumentprisindex förändring sett till nivån en enskild månad föregående år. En brist på jämförbarhet uppstår när basbeloppsreglerade inkomster justeras efter KPI på årsbasis.

Regelförändringar 1991–2002

1991–01

Nya regler för inkomstbeskattning: extra avdrag för nedsatt skatteförmåga ersätts av särskilt grundavdrag för folkpensionärer.

Pensionstillskottet (PTS) höjs från 50 till 54 procent av basbeloppet.

1991–05

Särskilt kommunalt bostadstillägg (SKBT) införs. Tillägget, som är en inkomstprövad förmån, utgörs av skillnaden mellan pensionärens inkomster efter avdrag för skälig bostadskostnad, och socialbidragsnormen.

1993–01

SKBT förlängs att gälla till utgången av år 1993.

Nya folkpensionsregler. Folkpension i förhållande till bosättningsår eller i förhållande till ATP-år.

Basbeloppet reduceras med 2 procent vid beräkning av vissa pensionsförmåner, till exempel ATP, folkpension och pensionstillskott.

PTS höjs till 55,5 procent av basbeloppet.

1993–03

Inkomstavdraget för kommunalt bostadstillägg (KBT) höjs.

1994–01

SKBT förlängs att gälla till utgången av år 1994.

1995-01

KBT och SKBT ersätts av bostadstillägg till pensionärer (BTP) och särskilt bostadstillägg till pensionärer (SBTP), helt finansierat av staten. BTP ersätter 85 procent av bostadskostnaden upp till 4 000 kr/månad. Kommunerna kan lämna ett kompletterande belopp t.o.m. 1998.

1995-07

Ändrade regler för bostadstillägg till pensionärer BTP.

Inkomstavdraget ändras från 35 till 40 procent upp till 1,5 basbelopp. För inkomster över 1,5 basbelopp ändras inkomstavdraget från 40 till 45 procent. Alla förvärvsinkomster räknas som inkomst.

1995-10

Regeringen beslutar att utbetalningsdagarna för de allmänna pensionerna successivt skall flyttas fram till den 23:e och 24:e i varje månad.

1996-01

Definitionen av gift i pensionshänseende förändras. Även de pensionärer som är gifta med en icke pensionär betraktas i fortsättningen som gift i folkpensionshänseende.

Ändrade regler för beräkning av BTP:

- beräkning av bostadskostnad vid sammanboende: andelsberäkningen görs utifrån antalet boende i bostaden, både vuxna och barn.
- förmögenhet i näringsverksamhet tas upp i inkomstberäkningen med ett nettobelopp. Avkastningen beräknas alltid till 5 procent.
- inkomstberäkningen för BTP: all pension, svensk och utländsk, utöver ett belopp motsvarande svensk folkpension plus pensionstillskott anses som inkomst.

1997-01

BTP sänks till 83 procent av bostadskostnaden i intervallet 100-4 000 kronor.

Högsta skäligen bostadskostnad vid beräkning av SBTP höjs till 5 200 kronor och blir enhetlig för hela landet.

1997-04

Endast värdet av privatbostadsfastighet och privatbostad som pensionär äger men inte permanent bor i skall räknas in i förmögenheten vid beräkning av BTP.

Folkpension och pensionstillskott till änkepension inkomstprövas. Inkomstprövningen görs samordnat med bostadstillägg till pensionärer och enligt samma regler.

1997-12

Folkpension, ATP och bostadstillägg betalas ut den 18:e i månaden till dem som är födda på dag 1-15 och den 19:e till dem som är födda på dag 16-31.

1998-01

Vid inkomstprövning av folkpension i form av änkepension skall pensionsförsäkring och pensionssparkonto inte medräknas i årsinkomsten. Kapital som betalats in till pensionsförsäkring/pensionssparkonto skall inte heller ingå i den förmögenhet som fastställs.

Ersättningsnivån i BTP höjs från 83 till 85 procent av bostadskostnaden mellan 100-4 000 kronor. Förbättringar i inkomstprövningen för de makar där den ena bor i särskild boendeform genomförs.

Den nedre åldersgränsen för förtida uttag av ålderspension höjs till 61 år för personer födda 1938 eller senare.

1999-01

Ersättningsnivån i BTP höjs från 85 till 90 procent av bostadskostnaden mellan 100-4 000 kronor.

Kommunerna ges möjlighet att betala ut kompletterande bostadstillägg t o m år 2000.

Folkpension och ATP beräknas åter med det fulla basbeloppet. Basbeloppet benämns från år 1999 prisbasbeloppet.

1999-06

PTS höjs till 56,9 procent av prisbasbeloppet.

2001-01

Delpension upphör att nybeviljas.

Taket för särskilt grundavdrag höjs till 1,559 gånger prisbasbeloppet för ogift och 1,381 gånger prisbasbeloppet för gift pensionär. Det allmänna grundavdraget höjs.

BTP lämnas med 90 procent av bostadskostnaden per månad av den del som inte överstiger 4 500 kronor.

För SBTP höjs gränsen för den bostadskostnad som kan beaktas från 5 200 kronor till 5 700 kronor. Vidare höjs gränsen för skälig levnadsnivå till lägst 1,294 gånger prisbasbeloppet för den som är ogift och lägst 1,084 gånger prisbasbeloppet för den som är gift.

Kommunalt bostadstillägg får utges av kommuner även under åren 2001 och 2002.

2001-07

Inkomstbasbeloppet införs och det motsvarar år 2001 det förhöjda prisbasbeloppet. Det räknas upp med förändringen i inkomstindex.

2002-01

Följsamhetsindexering av tilläggspension för dem som under året fyller 66 år. Det innebär att tilläggspensionen räknas upp i förhållande till genomsnittliga inkomstutvecklingen i samhället.

Nivån för BTP höjs från 90 till 91 procent av bostadskostnaden som inte överstiger 4 500 kronor per månad. Åldersgränsen för när ett hemmavarande barn ska anses som självförsörjande och därmed svara för en del av bostadskostnaden höjs från 18 till 20 år.

Att beräkna inkomststandard

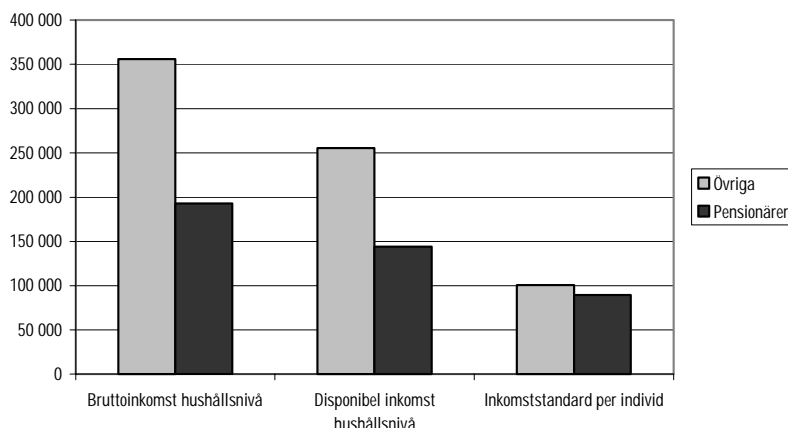
I den här studien har hushållens disponibla inkomst justerad för försörjningsbörda använts som mått på inkomststandard. Nedan följer en förklaring av hur detta mått är konstruerat.

Ett hushålls bruttoinkomst utgörs av summan av arbetsinkomster, kapitalinkomster och transfereringar. Hur höga eller låga bruttoinkomster ett hushåll har säger dock mycket litet om dess ekonomiska standard. För att komma närmare ett verkligt mått på hushållets ekonomiska standard måste de negativa transfereringarna (först och främst skatten) dras ifrån bruttoinkomsten. Det som återstår är hushållets disponibla inkomst.

Inte heller den disponibla inkomsten är ett rättvisande mått på den ekonomiska standarden. Hänsyn måste också tas till hushållets försörjningsbörda, det vill säga hur många personer som bor i hushållet och som alltså ska försörjas av den disponibla inkomsten. Sådan hänsyn tas genom att man dividerar den disponibla inkomsten med hushållets antal "konsumtionsenheter". Man skulle kunna tänka sig att helt enkelt dividera med antalet hushållsmedlemmar men eftersom det finns vissa stordriftsfördelar med parhushåll jämfört med ensamhushåll och eftersom barn inte har lika höga kostnader som vuxna, skulle en sådan operation inte bli rättvisande. I stället används ett system där ensamstående ges vikten 1,16, samboende vuxna ges vikten 1,92, barn i åldern 0–3 år ges vikten 0,56, 4–10 år ges vikten 0,66 och 11–17 år 0,76. Konsumtionsenheterna baseras på Socialstyrelsens kostnadsberäkningar för olika typer av hushåll och samma beräkningar har även legat till grund för tidigare socialbidragsnormer. Då hushållets konsumtionsenheter summerats och man dividerat hushållets disponibla inkomst med antalet konsumtionsenheter erhålls det som i den här studien benämns som inkomststandard.

Diagram B3.1 Bruttoinkomster per hushåll, disponibla inkomster per hushåll samt inkomststandard per individ för pensionärer och övriga år 1999, median

Källa: Socialdepartementets beräkningar i HEK

Diagram B3.1 visar hur relation mellan pensionärshushållens inkomster och övrigas förändras då man går från hushållets sammanlagda bruttoinkomster via disponibla inkomster till inkomststandard per individ. Vi kan konstatera att pensionärshushållet har drygt 160 000 kronor lägre bruttoinkomster än övriga hushåll. De övriga hushållen betalar dock mer skatt än pensionärshushållen och därmed blir skillnaden i disponibla inkomster mindre än vid jämförelse mellan bruttoinkomsterna.

Den stora utjämningen mellan pensionärerna och övriga sker dock då den disponibla inkomsten korrigeras för försörjningsbörda, det vill säga då inkomststandard per individ i hushållet beräknas. Det beror på att det i genomsnitt är betydligt färre som ska försörjas med pensionärshushållens disponibla inkomster än med övriga hushålls disponibla inkomster. Pensionärshushållen består nästan alltid av en eller två personer, medan övriga hushåll ofta är större. Därmed blir skillnaden mellan hushållets disponibla inkomst och dess inkomststandard betydligt mindre för pensionärerna än för övriga.

I den här undersökningen har genomgående *individvikter* använts i samband med inkomststandardbegreppet. Varje urval i HEK-materialet består av ett antal individer som tillsammans utgör ett antal hushåll. Alla individer som tillhör samma hushåll har samma inkomststandard. När exempelvis pensionärsgruppens in-

komststandard skall jämföras med den övriga befolkningens måste urvalsmaterialet räknas upp till nationell nivå. När detta skall göras finns två tänkbara tillvägagångssätt: hushållsvikter och individvikter. Om hushållsvikter används får alla hushålls inkomststandard samma *vikt*. Vid användning av hushållsvikter spelar det vid uppräkningsen därför ingen roll hur många individer som lever i hushållet. I praktiken innebär detta tillvägagångssätt att det som händer ensamstående får en större betydelse än det som händer med personer i flerpersonghushåll. Med individvikter tas istället hänsyn till hushållsstorleken, och vid uppräkningsen får därför varje hushåll en vikt i proportion till sin storlek. Användandet av individvikter innebär att alla individer ges samma betydelse i analysen, oavsett om de lever i ensamhushåll eller flerpersonghushåll.